محمد موجتهید شبیستری

(بیرینجی بؤلوم)

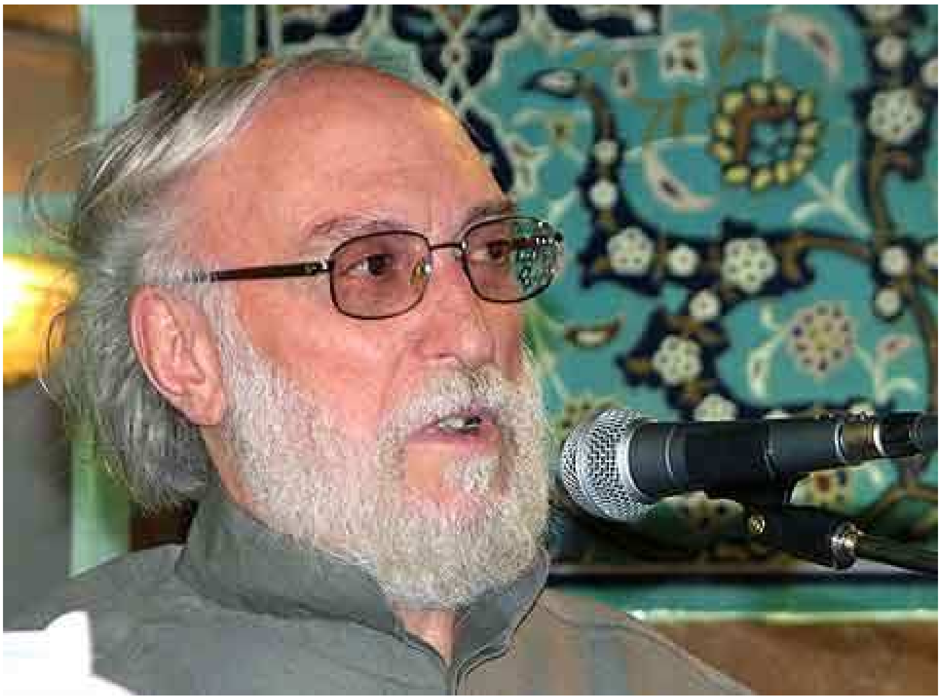

وارلیغین پئیقمبرانه اوخونوشو تئوریسی

چئویرن: گونتای گنجالپ (جاوانشیر)

تریبون‌دان ایضاحات: دیرلي گونتاي بي گنجالپ‌ین بو سلاستله تورکجه‌میزه ترجومه ائتدي‌يي بو اثر هم مضمون اعتيباريله زمانه‌میزین ان آکتوئل سورونلاري‌نین بيري‌نين بو یوکسك سویه‌ده تارتيشيلماسي باخيميندان و هم گونئي آذربايجانلا باغلي مئدیادا، تورك ادبي دیلینده بو سیاق درین مضمونلو ماتريال‌لارين آزاراق وئريلدي‌ييني نظره آلاراق، تورك دیلینده بير زنگين نثر اثري‌نين مئديامیزدا نشري باخيميندان بير اؤنملي ادبي حادیثه سايیلمالي‌دير. حؤرمتلي گونتاي بي‌يه بوتون ادبي و میللي فعاليتلرينده یئني –یئني باشاريلار ديله‌ييريك.

دیقت: اگر سیزین بیلگي‌ساياريزين ائكرانيندا، مقاله‌نين سؤزلرى دئشيك يا

قاتشیق گؤرسنیر، اثرین **PDF** وئرسیاسینی آچماق اوچون بو جوملەیه کلیك ائدین.

وارلیغین پئیقمبرانه اوخونوشو 1

پئیقمبر کلامی

تاریخی تانیقلار کیمی قورآن متنینین اینجلنمه سی، متنده پئیقمبرلیگی وورقولانان اینسانین ایدیعاسینی بو بیچیم گؤسترمکدیر کی، خالقا دویوروب و قبول ائتمه لرینی ایسته دیگی قورآنین متنی او٬نون سؤیله دیکلری سؤزلر اولسا دا، ایلاهی قایناغا دایاناقدادیر. پئیقمبر بو سؤزلرین اونا عآید اولمادیغینی سؤیله مه میشدیر. بو اینجه قونویا دیقت ائتمک گرَکیر کی، سادجه «سؤزلر»له کلام اولوشمادیغی کیمی، «اینسان کلامی»، یالنیز «معنالارلا» دا کلام ساییلماز. اینسان کلامی، دیل آدلانان «بیان سیستئمی» ایچینده «معنالار و سؤزلر» بوتونوندن عیبارتدیر. یالنیز معنا، یا دا سؤز بیر اینسانا عآید ائدیلیرسه، بونا کلام سؤیلنمز. پئیقمبر، کلامین اونا عآید اولدوغونو سؤیله دیگینده هم معنانین، هم ده سؤزلرین کندیسینه منسوب اولدوغونو قبوللنمیشدیر. او، موتکللیم (قونوشان) صیفتی ایله نیته لنمیشدیر و موتکللیمدیر. او، بو قونوشمانین کندیسینه عآید اولمادیغینی سؤیله مه میشدیر. او٬نون تجروبه سی نین تانری طرفیندن سئچیلدیگینی و او٬نا «غئیبلردن ایمداد» گلدیگینی سؤیله میشدی. غئیبدن گلن بو ایمداد «وحی» اولاراق نیته لنمیشدیر. او، بو وحی دولاییسییلا موتکللیملییه، یعنی آنلاملی سؤزلر سؤیله مه یه قادیر اولموشدو. بو اوزدن ده بو تکللومده (قونوشمادا) قیرائت ائدیلنلر «آللاه آیتلری» اولاراق بیلینیر. یعنی آللاهدان قایناقلادیغی اوچون آللاهین سؤزلری ساییلمیشدیر. تاریخی تانیقلار کیمی قورآن آیتلریندن آنلاشیلان بودور کی، پئیقمبرین «آیتلر» حاققینداکی یورومو آنلاتدیغیم کیمی اولموشدور. پئیقمبر بو آیتلرین «سؤز و معنا» اولاراق آللاه طرفیندن گلدیگینی و سادجه اونون قیرائت ائتدیگینی ایدیعا ائتمیردی. بیر قورآن قاریسی نین (اوخوجوسونون) قورآنین سؤزلری و معناسی ایله باغلی هئچ بیر رولو یوخدور، سادجه قورآنی تلاوت ائدر (ازبر اوخویار). یا دا بیر سس

کانالی، سسی دَییشدیرمه دن یایینا اؤتورَر. پئیقمبر بو شکیلده اولمامیشدیر. قورآنین بیر نئچه تاریخی تانیقلاریندان بوردا ایضاح ائدیرم. بو تانیقلاردان یارارلانماق قورآنین معناسینی قاوراماق اوچون قورآن آیتلریندن ایستیفاده ائتمک آنلامیندا دئییلدیر. بیز تاریخی بیر سورویا جاواب بولماق اوچون بو تانیقلاردان سادجه تاریخی آنلامدا ایستیفاده ائدیریک. سورو بودور: **قورآن کلامی ایله ایلگیلی ایسلام پئیقمبری نین ایدیعالاری نه اولموش؟**

قورآنی تاریخی بیر متن کیمی اوخویان هر کس آچیقجا پئیقمبر و اونون قؤومو آراسیندا آنلاشیلان بیر دیالوقا تانیق اولاجاقدیر. چئشیدلی یؤنتملرله داوام ائدن دیالوق. پئیقمبر 23 ایل سوره سینجه موختلیف دوروملاردا چئشیدلی سلیقه لرله اؤز پئیقمبرلیگی نین تبلیغی ایله اوغراشمیش و توپلومو بیر اولان آللاها (تؤوحیده) ایمان گتیرمه یه چاغیرمیشدی. حیجاج اهالیسینی، بوتپرستیندن توتموش یهودیسینه و خریستیانینا قدر ایسلاما دعوت ائتمیشدی. بو دوغرولتودا قورآن آیتلری ایله ده اونلارا دلیل گتیرمیشدی. بو یولدا بؤیوک ایراده و دؤنمز ایستکله یورولمادان فعالیت ائدیردی. بو آیتلر و دلیللرده اینسانلارین دیقتینی دوغادا و تاریخده باش وئرمیش اولایلارا یؤنلدیریردی. قؤوملرین و اسکی پئیقمبرلرین سرگوزشتی، اخلاقی داورانیشلار اوزرینه دانیشیر و موختلیف مثللر و تصوورلرله گله جکله باغلی موژده لر وئریردی .بو دعوتین قبولو و اونون یاساقلاری نین اویقولانماسی ایله حیجاج اهالیسی نین گئرچک توپلومسال یاشامیندا بؤیوک دَییشیکلیکلر اورتایا چیخمیشدی. اؤیله کی، بو دَییشیکلیکلر بؤیوک بیر مدنییتین دوغوشونا اولاناق ساغلامیشدی. بو تاریخی گئرچکلری گؤز اؤنونده بولوندوراراق بؤیله بیر سورو اورتایا چیخار: **بوتون بو اولوشوملار بیر اینسانین اؤزونه عآید بیلمه دیگی، سادجه قیرائت ائتدیگی کلامدان قایناقلانا بیلرمی؟** باشقا بیر عیبارتله سورمامیز گرَکیر: بؤیله بیر کلام (اونو کلام آدلاندیرماق مومکونسه، کی، مومکون دئییلدیر) اؤز موخاطیبلری طرفیندن آنلاشیلا بیلردیمی کی، موخالیف،

مووافیق، مؤمین و کافیر ده اولسونلار؟ آنلاشیلمایان بیر کلام موجاهیدلییه، بؤیوک مدنی، تاریخی و توپلومسال دَییشیکلییه یول آچا بیلرمی؟ اینسانین دانیشماسی و اینسانلار آراسی آنلاشما شکلی گؤستریر کی، ایسلام پئیقمبری اؤزونو ملکلرین اونا گتیردیگی اینتیظاملی سسلری (بعضی مؤعتزیله موتکللیملری نین آنلاتدیغی کیمی) توپلوما اولاشدیران بیر میکروفون، یا دا بیر سس کانالی کیمی گؤسترسه ایدی، او زامان اونون سؤیله دیکلری موخاطیبلری طرفیندن آنلاشیلمازدی.
موخاطیبلرین آنلایا بیلمه دیگی کلام ایسه، تاریخ و مدنییت یارادا بیلمزدی. بؤیله اولسایدی، یعنی پئیقمبر سادجه ائشیتدیگی سسلری توپلوما اولاشدیرسایدی، او زامان پئیقمبر و توپلوم آراسیندا دیالوق قورولا بیلمزدی. بو ایدیعانین معناسی دریندن و یاخشیجا آنلاشیلسین دئیه، بورادا فلسفی باخیمدان دیلین آنلامینا دیقت ائتمه میز گرکه جک. بو گون دیل فیلوسوفلاری آراسیندا چوخ یایقین اولان دیل اوزرینه بیر تانیملامانی آنلاداجاغام. بو تانیم، قونونون آنلاشیلماسینا یاردیمچی اولا بیلر. بو تانیم هم دیلین دوغاسینی آیدینلیغا قوووشدورار، هم ده کسین دوغرولاری بیان ائدر. آلمان فیلوسوف آلبئرت کئللئر یازیر:

دیل اینسان آراجیلیغی ایله یارادیلمیش و ائوریلمیش «بیانلار» بیچیملریندن اولوشان بیر سیستئمدیر. اینسان بو سیستئمی اؤزونو بیان ائتمک، اؤزونو آنلاتماق و باشقالارینی آنلایا بیلمک آماجی ایله ایجاد ائتمیشدیر. اینسان دیل یولو ایله تانیملارینی دوزنله ییب باشقالارینا سونار و دَییشیک یوللارلا گئرچکلرله اوزلشر.[1]

بیان تورلریندن بیر سیستئم اولاراق دیل، بئش محور اوزرینده سورکلیلیگینی سوردورَر: 1- دیلین قایناقلاندیغی دانیشان محور. 2- دیلین یؤنلدیگی آدرئس اولاراق دینله ین محور. 3- دیلین باتاغی اولان

[1] Verlag Karl Alber Freiburg/ Alber Keller. Sprach Phllesophie. 1. barbeitete Aoflage 1989 Münche. S. 42-46-25.

متن محوری. 4- اورتاق ایله تیشیم و آنلاتیشیم مکانی اولاراق خالق محوری -5 .دیلین بیان ائتدیگی ایچریک محوری. [2]

فیلوسوفلار آراسیندا ان چوخ قبول ائدیلن دیل اوزرینه بو فلسفی یاناشما دیلین کوللئکتیو اینسانی بیر فئنومن اولدوغونو وورقولار. دَییشیک قورالLاری و عونصورلری اولان دیل، یالنیز بو قوراللارین و عونصورلرین گئرچکلشدیگی یئرده واردیر. قوراللارین و عونصورلرین اولمادیغی یئرده دیل تامامن اورتادان قالخمیش اولار. بو قونو اوزرینه درین-درین و گئنیش دوشونن **ویتگئنیشتئین** فلسفی آراشدیرمالاری نین ایکینجی ائوره سینده بؤیله قرارا گلمیشدی کی، **قونوشماق اینسان حیاتی نین بیر شکلی و داورانیشین آیریلماز اؤنملی پارچاسیدیر.** بوردان یولا چیخاراق دا فیلوسوف «دیل اویونلاری» تئوریسینی اورتایا آتدی. اوندان سونرا ایسه، آوستین ویتگئنیشتئینین تئوریسینی اؤز «قونوشما حرکتی» تئوریسی ایله بوتونلشدیردی.

بو تانیما گؤره بیر شخص موعین سؤزلر و معنالارین اونا ملکلر کیمی واسیطه لرله قیرائت ائدیلدیگینی سؤیله ییب بونلاری موخاطیبلرینه سانکی بیر میکروفونلا یانسیدارجاسینا یانسیدا بیلر. عئینی اینسان داها سونرا بو جومله لری سؤیله ین من دئییلم دئیه رسه، بؤیله بیر دورومدا اوصول علمی نین منطیقینه گؤره «تصدیق دلیلی» اولمایاجاقدیر. بو کلامین موخاطیبلره «سؤیله ییجی»سی اولمادیغیندان بو جومله لرین اؤته سینده هئچ بیر جیدی ایراده گؤرونه مز. بو جومله لری (کی، اونلاری جومله ده آدلاندیرماق اولماز) هئچ بیر شکیلده اینجله ییب آچیقلاماق مومکون اولاماز. بو جومله لری قیرائت ائتمک اولماز. بو تور جومله لر سادجه سؤیله ییجیسی اولماماقلا یئتینمز، هم ده داها اؤنجه سؤیله دیگیمیز کیمی، اؤزونو گئرچکلشدیرمک اوچون دیلین بئش محوریندن ده یوخسون اولار. بؤیله جومله لری عرب دیلی نین اؤرنکلری کیمی قبول ائتمک اولماز. بورادا دیلین بیرینجی محورینی اولوشدوران کلامین سؤیله ییجیسیندن آماجیمیز سسلری طوطو قوشو و یا میکروفون کیمی یانسیتان آراج دئییلدیر. سؤیله ییجیدن مقصد دوشونه بیلن

---

[2] Eyni qaynaq.

اینساندیر کی، اونون سؤزلرینی آنلاماق و بو سؤزلری اونا عآید بیلمک مومکوندور. بو دورومدا «بو سؤزو فیلان شخص سؤیله میشدیر» دئمک اولار. سسلرین پئیقمبر آراجیلیغی ایله یانسیماسی تئوریسی ایله ایلگیلی بونلار دوشونوله بیلر: «بیر اینسان تانری قاتیندان اونا جومله لرین قیرائت ائدیلدیگینی و او دا عئینی جومله لری موخاطیبلرینه یانسیتدیغینی ایدیعا ائدیر.» آنلاملی ایدیعا اولاراق بؤیله بیر ایدیعا آراشدیریلا بیلر. آنجاق بو دورومدا موخاطیبلرینه یانسیتیلان بو جومله لر دیلین گئرچکلشمه سی اوچون گرَکن محورلردن یوخسون اولدوغوندان کیمسه نین کلامی کیمی سایلاماز و بو اوزدن ده هئچ بیر آنلامی اولاماز. آیریجا، بو جومله لر موخاطیبلر طرفیندن ده آنلاشیلیب آراشدیریلاماز. بؤیله بیر دورومدا سؤیله ییجی نین تانری اولدوغونو تصوور ائدیب دیلین دیگر گئرچکله شیم محورلری بو یوللا مومکون اولموشدور گؤروشونه وارماق اولار. آنجاق بو، دوغرو تصوور دئییلدیر. دیقت ائده جک اولورساق، اؤز تجروبه سیندن قایناقلاناراق پئیقمبرین موخاطیبلرینه اولاشدیردیغی بو سؤزلرین بیر سؤیله ییجیسی نین وار اولدوغو اورتایا چیخماقدادیر. بو دا تانری، یا دا ملکدیر. آنجاق پئیقمبرین موخاطیبلری اوچون بو جومله لرین سؤیله ییجیسی یوخدور. موخاطیبلر پئیقمبرین ایچ دونیاسیندا نه لرین اولدوغونو آنلایامازلار. کیمسه پئیقمبرله قونوشورمو؟ کیمدیر پئیقمبرله قونوشان؟ نئجه قونوشور؟ بوتون بونلارین هامیسی پئیقمبرین شخصی تجروبه سی و ایدیعاسیدیر کی، یالنیز اؤزو بو حاقدا بیلگییه صاحیب اولا بیلر. آنجاق پئیقمبرین اؤز بیلگیسی بیله، بو قونودا اینسان بیلگیلری نیته لیگینده اولاماز. بو دورومدا بؤیله بیر ایدیعادا بولونان پئیقمبر، بو جومله لری موخاطیبلرینه اوخویوب و اونلاردان بو سؤزلره صیرف تانری کلامی اولدوغو اوچون ایمان گتیرمه لرینی ایسترسه، اصلینده بیر شکیلده خالقدان آنلامایاراق ایمان گتیرمه یی طلب ائتمیش اولور. اؤیله ایسه، موخاطیبین آنلاییب ایمان گتیرمه سی اوچون پئیقمبر بو جومله لری بیر-بیر آچیقلامالی و بو جومله لرین اونون پئیقمبرلیک تجروبه سینده نه آنلاما گلدیکلرینی ایضاح ائتمه لیدیر. پئیقمبرین اورتایا قویدوغو بو قدر دیالوقو، موجادیله، موخالیفت و مووافیقتی، جیهاد و توپلومسال دَییشیکلیکلری، مدنی، سیاسی یوکسه لیشلری نئجه آچیقلاماق اولار؟ پئیقمبر اؤز موخاطیبلرینه بؤیله سؤیله میش اولا بیلرمی

کی، هئچ بیر کلام اؤزللیگی داشیمایان بو سؤزلر گئرچکدن تانری کلامیدیر و بو کلامین معناسی وار، سیز بو کلامی قبول ائدیب ایمان گتیرین و معناسینی دا مندن سورون! بؤیله بیر شئیی ایدیعا و تصوور ائدیب تصدیقله مک اولارمی؟ «قورآن آچیق-آیدین عرب دیلینده»دیر جومله سی قورآنین بیر نئچه یئرینده بیان ائدیلمیشدیر. یا دا «قؤوم دیلی»نده دیر سؤیلنمیشدیر. عجبا، ایسلام پئیقمبری کیمسه نین کلامی اولمایان بو سؤزلری اؤز موخاطیبلریندن سادجه عیبادت یولو ایله آنلامالارینی ایسترمی ایدی؟ عجبا، پئیقمبر دعوتینین بو قدر عاغیل دیشی اولماسی مومکوندورمو؟ عجبا، قورآن متنینده مؤوجود اولان و آیتلری آنلاملی قیلیب عقلی آچیقلامالارا تابئع توتان موختلیف یوروملاری گؤرمه مه لی ییکمی؟ قورآنین 47-جی سوره سی نین 24-جو آیتینده دئییر: «ندن قورآن اوزرینه دوشونمورسونوز؟» قورآندا قورآن اوچون شفا، هیدایت، بصیرت، موعیظه، دلیل، کیمی اؤزللیکلر تانینمیشدیر. دلیل اساسی عیبادته دایانان بیر متندن بؤیله صیفتلر بکله مک اولارمی؟ عجبا، حضرت محمدین وفاتیندان سونرا موسلمان عالیملر طرفیندن قورآن اوزرینه یاپیلان آچیقلامالارین هامیسی آنلامسیزدیرمی؟ ندن موسلمانلار بو آچیقلامالاری یاپیردیلار؟ چونکو قورآنی دوشونولن، آچیقلانماسی مومکون اولان متن کیمی آنلاییردیلار. عجبا، بو گون بیز قورآن اوزرینه آچیقلامالار یاپارکن آنلامسیز و باطیل ایشلرله می اوغراشماقداییق؟ آیریجا، 17-جی سوره نین 88-جی آیتینده قورآنین بنزرسیز کیتاب اولدوغو وورقولانماقدادیر. سادجه عیبادت و ایمان اوزرینه دایالی اولان جومله لری پئیقمبر خالقا اؤتورن بیر کانال اولسایدی، او زامان بو وورقونون بیر آنلامی اولاردیمی؟ قورآنین باشقا تاریخی تانیغی دا بودور کی، قورآندا ایسلام پئیقمبری داخیلی بصیرتله آخیرتی موژدله مکله، تانری رحمتینی دیله گتیرمکله، تانری عذابلاریندان اینسانلاری ساقیندیرماقلا، دوغرو یولا هیدایت ائتمکله، اینسانلارین تؤوحید قونوسونداکی ایختیلافلارینا حاکیملیک ائتمکله اینسانلاری تانرییا اینانماغا دعوت ائتمیشدیر. سادجه تانری قاتیندان گلن سسلری اینتیقال ائتمکله گؤرَولی اولان بیر اینسانا بو قدر صیفت و فعالیتلری عآید ائتمک مومکونمودور؟ اینسانلیق حیاتینی بو قدر دریندن ائتکیله ین بؤیله بیر اینسان اوچون بو قدر بسیط رول دوشونمک اولارمی؟ بوتون بو ایشلری پئیقمبر بیرینجی

نؤوبه ده قورآنی خالقا اوخویاراق خالقین فردی و سوسیال حیاتینا بو معنالاری داخیل ائده رک ایفا ائتمه میشمی؟ قورآن پئیغمبرین کلامی اولماسایدی و پئیغمبرین ایشی سادجه ملکلردن ائشیتدیگی بیر سورو جومله لری دینله ییجیلرینه اولاشدیرماق اولسایدی، او زامان بو قدر تاریخی درینلیگی اولان ایشلری پئیغمبر ائده بیلردیمی؟ آیریجا، قورآندا پئیغمبر حاققیندا دئییلیر کی، او، «مبعوث»دور، یعنی «ائلچی»دیر. مبعوثلوق یوکسلتیلمیشلیک آنلامیندادیر. قورآنین تاریخی وئریلری و حضرت محمدین 23 ایللیک حیات تاریخی گؤستریر کی، «بعثت»دن، یعنی یوکسلتیلمیشلیکدن سونرا پئیغمبرین چوخ درین حیات بیچیمی اولموشدور. یورولمادان و سارسیلمادان اؤز اینانجی یولوندا اینانیلماز چابالار گؤسترمیشدیر. او ٔنون پئیغمبرلیگی هیجانلی و جوشقولو اولموشدور. پئیغمبر ایدیعا ائتسَیدی کی، من سادجه ائشیتدیگیم سسلری سیزلره دویورورام او زامان بو ایشین بعثتله و اونون جوشقوسو ایله هئچ بیر ایلگیسی اولمازدی. بو، پئیغمبرین کلامی دئییل و پئیغمبر سادجه اونو ملکلردن آلیب خالقا ایله تمک اوچون بیر میکروفون رولونو ایفا ائتمیشسه، او زامان بو جوشقو هارداندیر؟ میکروفونون کی جوشقوسو اولماز. قورآن اوزرینه باشقا تاریخی تانیق دا وار. ایسلام موخالیفلری پئیغمبره دئییردیلر کی، سن سئحیرباز، شاعیر و کاهینسن. پئیغمبر قورآن اوخویاراق اؤز موخاطیبلرینی تاثیرلندیریب اونلارین ایمانا گلمه لرینه سبب اولدوغوندا ایسلام موخالیفلری او ٔنا بو سؤزلری دئییردیلر. ندن پئیغمبره سئحیرباز، شاعیر و کاهین دئییردیلر؟ چونکو او زامان، یالنیز بو تور اینسانلارین اؤز موخاطیبلرینی تاثیرلندیره بیله جکلرینه اینانیلیردی. اگر قورآن پئیغمبرین اؤز کلامی اولماسایدی و پئیغمبر سادجه اونا گلن سسلری دویوران بیر آراج کیمی گؤرونسه ایدی، او زامان او ٔنا بو صیفتلری ده تاخمازدیلار. چونکو سئحیرباز، کاهین و شاعیر کندیلری بیر ایشلر ائدرلر و باشقاسی طرفیندن یؤنلندیریلمزلر. پئیغمبر ده اؤز کلامینی سؤیله دیگی اوچون اونا بو کیمی صیفتلر تاخماقدایدیلار. قورآن اوخوماق پئیغمبرین اؤز کلامی اولماسایدی، او زامان اونا سئحیرباز و کاهین ده سؤیله مزدیلر. قورآن اوزرینه بو کیمی اینجه له مه لریمیزی سوردوررسک، داها چوخ آچیق اؤرنکلرله قورآنین حضرت محمدین کلامی اولدوغونو گؤستره بیلریک. بو تانیقلار

گؤسترير كى، گونوموزده قورآنى-كريمده مؤوجود اولان آيتلر سؤز و معنا اولاراق خالقا دوبورولماق اوچون تانرى طرفيندن پئيقمبره گؤندريلمه ميشدير. هم سؤز، هم ده معنا پئيقمبرين اؤزونه آيد اولموشدور. آنجاق بو آرادا پئيقمبر تانرينى دا اؤز اؤيرتمه نى كيمى تجروبه ائتميشدى. تانرينى اؤيرتمن كيمى تجروبه ائتمه سورجى وحى اولاراق نيته لنميشدير.

بيز بو آراشديرمادا بؤيله بير سونوجا varديق كى، قورآنين گتيريجيسى اولان پئيقمبر قورآنى اؤز كلامى كيمى تقديم ائتميشدير. او زامان موخاليفلرين قبول ائتمه ديكلرى نه ايدى؟ پئيقمبر ايديعا ائديردى كى، او، اؤزل بير اينساندير. تانرى طرفيندن سئچيلميش و وحى يولو ايله بو سؤزلرى سؤيله مه صلاحييتينه ارميشدير. سؤز سؤيله مه قودرتى قورآندا «وحى» قاورامى ايله تانيملانميشدير. قورآندان آنلاشيلديغى اوزره پئيقمبرين سؤيله ديكلرى وحى ايميش. بو آنلامدا كى، او، وحى نتيجه سينده بو سؤزلرى سؤيله مه يئتكيسينه ارميشدير. قورآندا وحى تانرى نين ايشاره سى وتحريكى آنلاميندادير. بو ايشاره و تحريك، يالنيزجا پئيقمبرلره مخصوص دئييلدير. اؤرنه يين بالآريسى نين ايچگودوسَل (غريزى) حركتى ده قورآندا «تانرى وحيى» اولاراق تانيملانميشدير. قورآنين دَييشيك آيه لريندن ده آنلاشيلديغى كيمى، وحى تانرى نين اسلام پئيقمبرى ايله تكللومودور، قونوشماسيدير. بو تكللوم پئيقمبرين بعثتينه سبب اولموش، يعنى پئيقمبرين كلام سؤيله مه سينه، قورآن آيتلرينى اوخوماسينا ايمكان ساغلاميشدير. بير سؤزله قورآن آيتلرى وحيين اؤزو دئييل، وحيين محصولودور. تانرى وحى يولويلا پئيقمبره بو كلامى سؤيله مه حاققى وئرميشدير.

تانرى نين وحى يولويلا ايسلام پئيقمبرى ايله تكللومو (قونوشماسى) بير تور ديل ايليشكيسى دولاييسييلا ايلاهى ائييتيم كيمى سانيلا بيلر. آنجاق دقيق اولان بودور كى، تانرى نين قونوشماسى نه ايميشسه، ديل-اينسان ايليشكيسى يولويلا اولماميشدير. چونكو او ساحه ده ديل-اينسان ايليشكيسينه گيريش ايذنى

وئریلمه میشـدیر. بو اوزدن ده او قونوشـمانین (وحیین) حقیقتی ایله ایلگیلی تصوورلریمیز اولاماز. علامه طباطبای بو قونودا یازیر:

«وحی بیلینجی بیزیم اوچون سیردیر. بیز وحیین نه لیگینی و نئجه لیگینی بیلمیریک. آیریجا، وحیین حقیقته نئجه اولاشـماسـی قونوسـوندا دا بیلگیمیز یوخدور. بورادا اخلاق دوزه نی، معاریف و قانونلاری ایچه رَن گئرچک ایلیشـکیلر بوتونو سـؤز قونوسـودور. بونلار بیزیم دوشـونجه میز اوچون بللی دئییلدیر. چونکو بو ایلیشـکیلر آراسـیندا وار اولان شعور بیزیم بیلدیگیمیز اولسـایدی، او زامان وحی شعورو بیزیم فیکری شعورومزا ائشیت اولاردی. آنجاق بؤیله دئییلدیر. بو حالدا بؤیله دوشـونه بیلریک کی، پئیقمبر شعور و وحی یولو ایله بو گیزملی ایلیشـکیلری آنلامیش و آنلادیقلارینی آنلاتماق اوچون اؤز دیلی ایله بیزیمله قونوشـموشـدور. چونکو موخاطیبلری ایله قونوشـدوغوندا اونلارین دوشـونجه دوزه نینی و آنلاما اولاناقلارینی گؤز اؤنونده بولوندورموشـدور.»[3] آنلاشـیلدیغی کیمی علامه طباطبایی ده آچیقجا قورآنین اینسـان کلامی اولدوغونو سـؤیله مکده دیر. بو کلامین ایلاهی قایناغی اولسـا دا، آنجاق اونون سـؤیله ییجیسـی پئیقمبرین کندیسـیدیر. بورادا چوخ اؤنملی بیر قونویا ایشـاره ائتمک گرکه جک. قورآندا دوغا فئنومئنلری نین تانری آیتلری اولاراق آدلاندیریلماسـی بو فئنومئنلرین اؤز دوغال سـببلرینه منسوب اولمادیغی آنلامینا گلمز. قورآن آیتلرینی ده تانری آیتلری اولاراق آدلاندیرماق بو متنین پئیقمبره عآید اولمادیغی آنلامینا گلمز. نئجه کی، قورآنا گؤره باشـقا فئنومئنلرله ایلگیلی ده تانری بو فئنومئنلرین اوزونلوغوندا یئر آلمیشـدیر، گئنیشـلیگینده دئییل. قورآن فئنومئنی قونوسـوندا دا تانری سـببلرین اوزونلوغوندا و اوزاییشـیندا مؤوجوددور، ائنینده و گئنیشـلیگینده دئییل. بو اوزدن ده قورآندا کئچن «اینزالی-وحی» (وحیین ائنیشـی) و یا «اینزالی-کیتاب» (کیتابین ائنیشـی) کیمی سـؤیله ملر بو کیتابین پئیقمبرین کلامی اولما اؤزللیگینی اینکار ائتمز. اؤرنه یین 48-جی سـوره نین 25-جی آیتینده دئییلیر: «گؤیدن تمیز سـو نازیل ائتدیک (ائندیردیک)» بو آیت هئچ ده یاغیشـین یاغماسـی نین دوغال سـببلرینی اینکار ائتمز. تانری قاتیندان «وحی

[3] Ustad Əllamə, Seyyid Məhəmməd Hüseyn Təbatəbai, İslami araşdırmalar hazırlayan Xosrovşahi, s 249.

اینزالی» (وحیین ائنیشی) و یا «کیتاب اینزالی» بونا بنزمکده دیر. یعنی «اینزال»لار قورآن آیتلرینی اونون دوغال سببی اولان پئیقمبردن ایستیثنا ائتمز و بو متنین پئیقمبره عآید اولمادیغینا سببیت وئرمز. منه گؤره قورآندا آیتلرین پئیقمبرین کلامی اولماسی ایله باغلی مؤحکم دلیللر واردیر. اؤیله مؤحکم دلیللر وار کی، قورآنی پئیقمبرین کلامی اولاراق آنلامامیزدان باشقا سئچنک بوراخمامالقدادیر. آیریجا، «قورآنین قیرائت شکلی نین تاریخی» گؤستریر کی، بعضی قورآن تعبیرلری دَییشیمه اوغرامیشلار. بیر بیان شکلیندن باشقا بیان شکلینه دوغرو بیچیم دَییشدیرمیشلر. شوبهه سیز کی، قورآنین قیرائت تاریخینده بو کیمی تاریخی آراشدیرمالاری درینلشدیرمک هر زامان عالیملرین دیقتینی جلب ائتمیشدیر. بو آراشدیرمالار قورآن متنینین آنلاشیلماسینا ایمکانلار اولوشدورموش و متنین بیر چوخ دیل سورونلارینی اورتادان قالدیرمیشدیر. البتته بو، الیمیزده کی قورآنی بو آراشدیرما اولمادان آنلاماق اولماز آنلامینا گلمز. بو قونودا داها دا هر یؤنلو قونوشاجاغیق.[4] آنلاتدیغیمیز اوزره قورآن پئیقمبرین کلامی اولدوغوندان دولایی پئیقمبرین اؤز موخاطیبلری ایله بو متن قایناقلی دیلسل ایلیشکیسی بیر دیلسل-اینسانسال ایلیشکی اولموشدور. بو ندنله ده قورآن اوزرینه آراشدیرما یاپماق اوچون دیل اوزرینه مؤوجود اولان بوتون بیلیمسل آراشدیرمالاردان یارارلانا بیلریک. قورآنی آنلایا بیلمه میز اوچون مؤوجود اولان دیل فلسفه سی، دیلچیلیک، یئنی هئرمئنئوتیک، تاریخسل الشدیری و بو کیمی یؤنتملرین وئریلریندن یارارلانماق گرَکیر. اینانج و اعتیقاد آچیسیندان بو ایش اوچون هئچ بیر اؤنلم یوخدور. تام ترسینه بو یؤنتمدن باشقا، آیریجا سئچنه ییمیز مؤوجود دئییلدیر .

وارلیغین پئیقمبرانه اوخونوشو

دینی بیر متن اولاراق قورآن اوزرینه آراشدیرمالار گؤستریر کی، بو متن بوتون دوغا و تاریخ اولایلارینی تانری نین فعللری کیمی آنلاتماقدادیر. بو متن هر شئیدن اؤنجه

[4] “Müqəddəs kitab”ın (həm əski və həm yeni əhdin) qiraəti ilə ilgili dəqiq araşdırmalar “Müqəddəs kitab”ın anlaşılmasına çox yardımçı olmuş. Klaus Kouk araşdırma nitəlikli əsərində göstərir ki, “Müqəddəs kitabın qiraət tarixinin şəkli tarixi” araşdırmaçılar üçün yeni anlama üfüqləri açmışdır.

اوخوجونون عاغلیندا وارلیقلا ایلگیلی دینی معنا اولوشدورماغا چالیشماقدادیر. قورآندا راستلاندیغیمیز تجروبه بؤیله دیر کی، ایسلام پئیقمبری وارلیق حاققیندا دینی آچیقلامالار وئرمکده دیر. پئیقمبرین تجروبه سینده وارلیغی آنلاماق اونو آچیقلاماغا (تفسیر ائتمه یه) ائشیتدیر. قورآن متنی پئیقمبرین «شئیلر» حاققیندا موخاطیبلرینه بیلگی وئردیگینی گؤسترمز. پئیقمبرین «نه لرله» ایلیشکیده اولدوغونو گؤستریر. پئیقمبر وارلیغین «نئجه» اولدوغو حاقدا بیلگی وئرمه مکده دیر. او، وارلیغی «نئجه گؤردویو» حاقدا بیلگی وئرمکده دیر. او، اؤز دونیاگؤروشونو آچیقلاییر. او، وارلیغی «قیرائت» ائدیر. قورآن وارلیغین قیرائتیدیر. وارلیغین پئیقمبرانه آنلاشیلیب آچیقلاناماسیدیر. عرب دیلینده گئرچکلشن بو قیرائت بیر «عمل»دیر. پئیقمبر بو عملی اؤز تجروبه و ایدیعاسینا دایاناراق وحیین تاثیری ایله ائتمکده دیر. قورآن آیتلری «خبر» گتیرن و دینله ییجیلری بو خبری دینله مه یه دعوت ائدن پئیقمبرین سؤزلو فعللریدیر. پئیقمبر کندی موخاطیبلریندن بو خبره اویقونلاشمالارینی ایستمکده دیر. او «خبر» ده بودور کی، بوتون وارلیق و اولایلار تانری نین فعللریدیر. قورآندا 400-دن آرتیق «آیه» و «آیت» سؤزلری تکرار ائدیلمیشدیر. منیم آراشدیرماما گؤره قورآندا 1200 کره دن آرتیق کئچن آللاه سؤزونه بو سؤزلر اکلنمیشدیر. پئیقمبرین وارلیق حاققینداکی قیرائتی (انلاما تفسیری) بعضن اؤیله سینه درینله شیر کی، وارلیغی آچیقلاما سینیرلارینی آشاراق تانری نین صیفتلرینی آنلاتماغا باشلاییر. بو مرحله ده تانری گؤیلرین و یئرین ایشیغی کیمی تجروبه ائدیلیر. 24-جو سوره نین 35-جی آیتینده «تانری گؤیلرین و یئرین ایشیغیدیر» دئییلدیگی کیمی. بو تئوری نین آنلاشیلماسی اوچون قورآنین متنینه ایستیناد ائتمه دن اؤنجه، تفسیری و آیتی آنلامانین نه اولدوغونو آنلاتمام گرکه جک. قورآندا «آیت»ین آنلامی ندیر؟ فلسفی ائنسیکلوپئدییادا سؤیلندیگی کیمی «آیت» «فئنومن» سؤزونه ائشیتدیر. فلسفی قاورامлارین تاریخی ائنسیکلوپئدیاسیندا فئنومئن حاققیندا یازیلیر: «فئنومئن دوغال بیر وئریدیر. اینسانین زامان و مکان باغلامیندا راستلاندیغی شئیدیر. آمما اینسان بیلیر کی، بو «شئی» سون گئرچکلیک دئییلدیر. آنجاق آز-چوخ بو شئی وارلیقدا وارالولوشونو

گؤسترمکده دیر.»[5] بو آنلاتی نین قارشیلیغی عرب دیلینده «آیت» اولاراق کئچر. بیر اینسان وار اولانلاری تانری آیتلری کیمی گؤرورسه، او، بوتون وار اولانلاری گیزلین بیر گئرچکلیگین آیتلری کیمی گؤرمکده دیر. بو گیزلین گئرچکلییه اولاشماق مومکون اولماسا دا، آنجاق وار اولانلاردا اونون تظاهورو آچیقجا سئزیلر. بو اینجه قونویا دا دیقت ائتمه لی ییک کی، وار اولانلارین «آیت اولما»لاری، وار اولانلارین «آیت گؤرونمه لری» دئمکدیر. بو تور دونیاگؤروشو وارلیقلا ایلگیلی هئرمئنئوتیک ایدراک آنلامینداادیر. وار اولانلاری تانری نین آیتلری کیمی تجروبه ائدن اینسانین آلقیلاییشی (ایدراک ائتمه سی) تفسیرین (آچیقلامانین) اؤزودور. یعنی ایدراک تفسیره و آچیقلامایا ائشیتدیر. بو مقامدا ایدراک، تفسیر و آیت بیر تک گئرچگی گؤرمکدن باشقا بیر شئی دئییلدیر. بو، دونیا ایله ایلگیلی تک بیر «واحید نیسبت»دیر. Richard Schfller چاغداش کاتولیک فیلوسوف آچیقلاما و آیته ائشیت اولان ایدراک حاققیندا اؤنملی بیلگی وئرمکده دیر. اونون بو بیلگیسی وارلیغین هئرمئنئوتیک ایدراکی ایله باغلی بیزه یاردیمجی اولا بیلر. او یازیر: <u>«هئرمئنئوتیک، «قازانیلمیش تجروبه نین معناسی» اوزرینه سورو سورماقلا باشلاماز. هئرمئنئوتیک تجروبه نین کندیسی نین نئجه لیگی ایله باشلار.</u> شئیلر اوزرینه دیقتیمیز، شئیلری آلقیلامامیز (درک ائدیشیمیز) و بیلگی بلگه لریمیزی تعبیر ائتدیگیمیز هر شئی بیر «باخیش آچیسی»نا باغلیدیر. بو باخیش آچیسی بیزیم وارلیغا باخیشیمیزی یؤنلندیرر. بو باخیش آچیسی هر زامان «شئیین» آنلاشیلماسی اوچون بیر «اؤنباخیش» اولاراق اورتایا چیخار. بو یوللا دا هر قونودا مومکون اولان آچیقلامانی بیچیملندیرر. بو اؤنباخیش «تجروبی ائتکیلنمه»نی شکیللندیرر. بو گئنل قورال اینسانین وارلیق حاققیندا دینی آچیقلامالارینا دا عآیددیر. وارلیقلا ایلگیلی دینی آچیقلاما، وارلیق حاققیندا شکیللنمیش تعبیرلرین بیان ائدیلدیگی آنلاردا اورتایا چیخماز. تجروبه قوتساللیقلا ایچ-ایچه گیردیگینده وارلیقلا ایلگیلی تجروبه نین نفسی دینی اؤزللییه بورونر. بؤیله بیر دورومدا دونیادا وار اولان هر بیر «گئرچک» و دونیانین کندیسی «اؤز بوتونلوگونده» ایکی

---

[5] Yoachim Ritter Band 2 Histiorisches Worterbuch der Philosophie. Herasgegben von 14 Erscheinung.

ایستیقامتلی تضادلی آسپئکتده (گؤرونوشده) گؤرونموش اولار: 1- سورَکلی ثوباتسیزلیق. 2- هر آن و سورکلی اولاراق یئنیلنمه.»[6]

بو آنلاتیدان سونرا بوتون مؤوجودلوغون فئنومئن کیمی گؤرونمه سینی قورآن متنینده سئزمک قولایدیر. قورآنا درین بیر ایستینادلا بونو آنلاماق مومکوندور. آنجاق اؤنجه دن بو قونویا دیقت ائتمه میز گرَکیر کی، وارلیغی بوتونجول اولاراق گؤرن سیستئماتیک بیر دونیاگؤروشو قورآندا مؤوجود دئییلدیر. قورآندا «کوللی-شئی» (بوتون شئی) ایفاده سی وار. گؤیلردن، یئرلردن، گونشدن، آی و اولدوزلاردان، عالملردن، حئیوانلاردان، اینساندان، داغلاردان، بیتکیلردن، قؤوملردن و شخصلردن، بلالردن و نعمتلردن، اشیادان و یوزلرجه بو کیمی قونولاردان سؤز ائدیلمکده دیر. یالنیز هر شئی آیری-آیری آنلاتیلمیشدیر. بو اؤنملی قونونو نظره آلدیقدان سونرا بوتون دوغا اولایلاری نین فئنومئن (تانری فعللری) کیمی گؤرونمه سینی داها گئنیش و درین باخیشلا اینجله یه بیلریک. سونرا عئینی قونونو اینسان، قؤوملرین یازقیسی، تاریخ و توپلومسال گئرچکلیکلر باغلامیندا اله آلاجاغیق. قونونون اوزاییب جیغیریندان چیخماماسی اوچون ایستیناد ائدیلن هر آیتین، یالنیز ایچه ریگی اوزرینده دورماغا چالیشاجاغیق. بوتون بونلارا قارشین یئنه ده بعضی ایستینادلار داها اوزون و تکرار گؤرونه بیلر. بو باخیمدان باشقا سئچنه ییمیز یوخدور. چونکو بو بحثه گیرمیش اولان اوخوجونو دارتیشمانین اوزایینا سؤوق ائتمک زورونداییق. ایسلام پئیقمبری نین یاشادیغی و قورآنا یانسیمیش اولان او معنوی اورتامدا بولونماغا چابالامادان قونو اوزرینه اوداقلانماق چتین اولا بیلر. بو دا قورآندان بیر چوخ آیتلره ایستیناد ائتمکله قولایلاشا بیلر.

دوغا اولایلاریندان اؤرنکلر:

«گؤیون و یئرین یارادیلیشی، گئجه نین و گوندوزون حرکتی، گمیلرین دنیزلرده حرکتی، یاغمورون گؤیدن یئره ائنیشی و یئرده یاشامین باشلاماسی، حشره لرین

[6] Karl Alber 1973, S, 166- Richard Schaeffler Religion und Kritisches Bewustsein, Verlag . 167.

داغیلیمی، کولکلرین اسیمی، بولودلارین گؤیده کی حرکتی هامیسی تانری نین آیتلریدیر.» (2- جی سوره، 164-جو آیت). «اینسانی بیر نفسدن یارادان تانریدیر و بو نفسدن قادینلار و کیشیلر اورَمیشدیر.» (4-جو سوره، 1-جی آیت). «اینسانلاری گئجه لر اویوتوب و گوندوزلر اویادان تانریدیر. بوتون قوللار اونون امرینه تابئعدیر. اینسانلارین جانینی آلان اونون بکچیلری و گؤندردیکلریدیر. اینسانی چؤللرین و دنیزلرین قارانلیقلاریندان قورتاران تانریدیر.» (6-جی سوره، 65-60- جی آیتلر). «چگیردگین و نووه نین دلیجیسی تانریدیر. دیرینی اؤلودن، اؤلونو دیریدن وار ائدن اودور. تانری صاباحین یارادیجیسیدیر. گئجه نی دینجلمه ایمکانی و آیلا گونشی حسابلاما آراجی کیمی یاراتمیشدیر. چؤللرده و دنیزلرده یول بولمانیز اوچون اولدوزلاری یاراتمیشدیر. گؤیدن سو گؤندرمیش و یئرده بیتکیلری جانلاندیرمیشدیر. گؤیلری و یئری یوخلوقدان یاراتدی. هر شئیین یارادیجیسی اودور.» (6-جی سوره، 99-94-جو آیتلر). «سیزین تانرینیز گؤیلری و یئری آلتی گونه یاراتمیشدیر. گونشه ایشیق و آیا نور وئرن اودور. آیلاری و ایلی حسابلایا بیلمه نیز اوچون آیا و گونشه منزیل بللی ائدن ده اودور. گئجه نین و گوندوزون حرکتینده، گؤیلرده و یئرده یاراتدیقلاریندا تقوا اهلی اوچون کسین آیتلر واردیر. سیزی چؤلده، دنیزده و صحرادا سئیر ائتدیرن تانریدیر. سیزی دنیزلرین قورخونج فیرتینالاریندان قورتاران اودور. گؤیدن و یئردن سیزین قیدانیزی تامین ائدیر... دیرینی اؤلودن و اؤلونو دیریدن ووجودا گتیرن اودور. دونیا ایشلری اوندان آسیلیدیر.» (10-جو سوره، 10-3، 23-21، 32-31 آیتلر). «تانری گؤیلری و یئری داغیلمامالاری اوچون قوروماقدادیر.» (22-جی سوره، 65-جی آیت). «اینسانی ایلک کز اولاراق یارادان تانری، اونلاری یئنیدن دیریلده بیلر. او تانری کی، آغاجدان اود یاراتمیشدیر. او، «اول» دئدیگینده هرشئی اولموش اولور. (36-جی سوره، 82-76 آیتلر). بو آیتلر «طبیعتله ایلگیلی گؤروش» بللی ائدن قورآنداکی آیتلردن اؤرنکلردیر. ایسلام پئیقمبری نین دونیاسیندا و آچیقلامالاریندا بوتون دوغا اولایلاری نین اساسیندا اؤزو گؤرونمه یَن تانری و او´نون ایراده سی دورماقدادیر. آنجاق او، بوتون بو آیتلرین (فئنومئنلرین) «اولوش» سببیدیر. او، کسینتیسیز اولاراق فعالدیر و هر آن یاراتماقدادیر. بو پئیقمبرانه باخیش، آنلامایا و آچیقلامایا ائشیتدیر. اؤرنک اولاراق سوندوغوموز آیتلر خبری و یا فلسفی جومله لر

دئییللر. اونلار هئرمئنئوتیک (اچیقلاما ایچه ریکلی) جومله لردیر. ایسلام پئیقمبری نین دونیاسیندا بیلینن دوغا، اولایلار اوزرینه گتیریلن آچیقلامالاردیر. بو اولایلار بوتونویله تانری نین فعللری کیمی سونولماقدادیر. قورآندا کئچن بو پئیقمبرانه قیرائت و آچیقلاما، یالنیزجا دوغا اولایلاری ایله سینیرلی دئییلدیر. اینسان و قؤوملرله ایلگیلی سؤز ائدیلیرکن ده اونلار دا تمامن تانری نین یاراتدیغی عمللر کیمی آنلاشیلیب آچیقلانمیشدیر. اینسانلارین و قؤوملرین یازقیسی (طالئعی)؛ هم اورتایا چیخشلاری، هم دونیوی حیات یاشامالاری و هم ده سونراکی دونیایا عآید اولوشلاری هامیسی بیر یئرده تانری نین ایراده سی و فعلی کیمی تانیملانیب آچیقلانیر. اینسان و قؤوملردن سؤز ائدیلیرکن تانری فعال و فاعیل (اؤزنه) اولاراق کندی وارلیغینی گؤسترمیشدیر. اؤزنه نین (موبتدانین) فعللری اوزرینه آچیقلامالار وئریلیر. تانری نین اینسان و یا قؤوملرله ایلگیلی نئجه داورانماسیندان سؤز ائدیلیر. تانری بؤیله ائتمیش، بؤیله ائدیر و یا بؤیله ائده جکدیر کیمی سؤزلر آچیقلیغا قوووشور. حتّی اینسان دوغاسی نین اؤزللیکلری سؤز قونوسو اولدوغوندا تانری نین اینسانلا ائتکیله شیمی اوزرینه آچیقلیق گتیریلیر. بو قونو ایله ایلگیلی باشقا اؤنملی آچار آیتلردن اؤرنکلر گتیره رک آراشدیرمانی دَیَرلی اوخوجولارا بوراخماق ایسته ییرم.

اینسانین یازقیسی ایله ایلگیلی پئیقمبرانه قیرائتلردن اؤرنکلر:

«تانری اینسانی قورو، قارا و پیس قوخولو چاموردان یاراتدی» (15-جی سوره، 26-جی آیت). «اینسانی نوطفه دن یاراتدی» (4-جو سوره، 16-جی آیت). «تانری هر اینسانین ایش دفترینی اونون بوینونا آسمیشدیر. قیيامت گونو بو دفترده یازیلانلار اونا گؤستریله جکدیر.» (17-جی سوره، 14-13 آیتلر). « بیز بو توتروغو (امانتی)[*] گؤیلره، و داغلارا وئردیک، قبول ائتمه دیلر، چکیندیلر. اینسان او توتروغو اؤز اوزرینه آلدی...» (33-جو سوره، 72-جی آیت). «تانری اینسانی یاراتدی و اونا قونوشماق اؤیرتدی.» (55-جی سوره، 3-جو آیت). «اینسان چوخ چتینلیکلرله تانرییا دوغرو

[*] Tutruq- əmanət (Kaşqarlı sözlüyü).

گئده جک...» (84-جو سوره، 6-جی آیت). «تانری اینسانی لاختا قاندان یاراتدی» (96-جی سوره، 2-جی آیت). «اینسانین بیلمه دیکلرینی اونا اؤیرتدی» (96-جی سوره، 5-جی آیت). «تانری اینسان نفسینی یاراتدی و یاخشیلیقلارلا کؤتولوکلری اونا ایلهام ائتدی» (91-جی سوره، 8-جی آیت).

بو آیتلر و بنزرلری ایسلام پئیقمبری نین اینسان یازقیسی ایله ایلگیلی اساس قاورایيشینی و آچیقلاماسینی اولوشدورماقدادیر. بو آیتلرده کی جومله لر ده خبری و فلسفی جومله لر دئییللر. بو جومله لر تفسیریدیر، هئرمئنئوتیکدیر و آچیقلاییجیدیر. اینسانین سرگوزشتینی و یازقیسینی آچیقلایان جومله لر. اؤیله کی، ایسلام پئیقمبری نین دونیاسیندا تانری و اینسان ائتکیله شیم (قارشیلیقلی تاثیر) ایچینده گؤرولمکده دیرلر. حتّی اینسانلارین دیریلیش گونو ایله ایلگیلی ان اؤنملی آیتلر ده اینسان یازقیسی ایله ایلگیلی اولاراق هئرمئنئوتیک بیر تجروبه اولاراق سونولماقدادیر. اؤرنه یین قورآنین بیر نئچه یئرینده دئییلیر کی، اؤلموش اینسانلاری تورپاغین باغریندان حیاتا گتیرمک قیشدان سونرا آغاجلارین دیریلیشی کیمی گئرچکلشه جکدیر. بو، پئیقمبرین آچیقلاماسیدیر. یعنی پئیقمبر کندی باخیش تجروبه سینده اینسانلاری یازدا جانلانیب دیریلن و قیشدا اؤلن آغاجلار و بیتکیلر کیمی گؤردویوندن بو بیچیم آچیقلاما یاپمیشدیر. اینسانین تورپاقدان یارادیلیشی نین تکرارلانیشی و اینسانین یئر اوزونده بولونوب آرتماسی، یئنیدن یئره گلمه سی و یئنیدن یئردن حیاتا دؤنمه سی اؤرنه یین 30-جو سوره نین-19 جو آیتینده سؤز قونوسو ائدیلمیشدیر. بوراداکی جومله لر خبر اؤزللیگی داشیمازلار. اینسانین یازقیسی و گله جگی ایله ایلگیلی قاورايیش-آچیقلاما تجروبه لرینی ایچه رَن جومله لردیر. قورآندا اینسانین تورپاقدان یارادیلیشی دیریلیگین اؤلولوکدن حیاتا دؤنمه سی کیمی یوروملانمیشدیر. اینسان اوزرینه بو کیمی آچیقلامالارین اساسی 44-جو سوره نین 42-38 آیتلرینده بیان ائدیلمیشدیر: «بیز، گؤیلری، یئری و بونلار آراسیندا بولونانلاری، اَیلنمک اوچون یاراتمادیق. بیز اونلاری آنجاق حاق و حیکمته اویقون اولاراق یاراتدیک. آنجاق اونلارین چوخو بیلمیرلر. شوبهه سیز، حؤکم گونو، هامیسی نین بیر آرادا بولوشاجاغی زاماندیر. او گون دوستون دوستا هئچ بیر

فایداسی اولماز. کندیلرینه یاردیم دا ائدیلمز. یالنیز تانری نین یاردیم ائتدیگی کیمسه لر بونلارین دیشیندادیر. شوبهه سیز او، موطلق گوج صاحیبیدیر، چوخ مرحمت ائدندیر.» « تانری باطیلی «حاق»لا اورتادان قالدیرار.» «تانری نین قوللاری گؤیلرین و یئرین یارادیلیشی ایله باغلی اولاراق دوشونور و آنلاییرلار کی، تانری اونلاری «باطیل» اولاراق یاراتمامیشدیر.» بورادا دونیانین «آیلنجه» اولاراق یارادیلماماسی، دونیا یارادیلیشی نین حاقلیلیغی، «یارادیلیشین باطیل اولماییشی» کیمی یوروملار وارلیغین هئرمئنئوتیک قاوراییشینی گؤسترمکده دیر. عبث اولماماق، حاقلیلیق، باطیل اولماماق کیمی جومله لر بیر گئرچکلیکله ایلگیلی فلسفی یوروم اولماقدان داها چوخ قاوراییش-آچیقلاما یوروملاریدیر. اگر «هانسیسا بیر شخصین فیلان عملی عبث یا باطیل دئییلدیر و یا اونون حاقلیلیغی وار» سؤیلرسک، بو دورومدا اونون داورانیشی ایله ایلگیلی آچیقلامالاردا بولونموش اولوروق. دونیانین یارادیلیشی حاققیندا دا بؤیله بیر یورومدا بولونماق دونیا حاققیندا آچیقلاییجی بیر آنلام اورتایا قویموش اولار. ایسلام پئیغمبری دونیانین غئیری-عبثلیگینی، غئیری-باطیللیگینی و مشرولوغونو گؤروب آنلادیغی اوچون او ٔنون گؤروشونده هرشئی «تانریدان»، «تانری مولکو» و «تانرییا دوغرو» اولاراق دوشونولموشدو. دوغال اولاراق اینسان دا پئیقمبرین بو باخیش آچیسی ایچینده یئر آلمیشدیر. اینسانین دا یارادیجیسی تانری اولموش و اینسانین یؤنو، یازقیسی تانرییا دوغرو حرکت بیچیمینده یارادیلمیشدیر. اینسانین یؤنو و سونو تانرییا طرف اولماسایدی، اونون یارادیلیشی عبث و آنلامسیز اولاردی. اینسان سونوندا تانری نین یانیندا حاضیر اولاجاق و بونون دیشیندا اینسانی باشقا نؤوع دوشونمک مومکون دئییلدیر. آشاغیداکی آیتلرین مضمونونا دیقت ائدین: «ائی اینسان! شوبهه یوخ کی، سن تانرینا قارشی چابا اوستونه چابا گؤسترمکده سن؛ سونوندا او٘نا واراجاقسان.» (سوره- 84، آیت- 6). «سیزی سادجه بوش یئره یاراتدیغیمیزی و سیزین حقیقتن حوضوروموزا گئری گتیریلمه یه جه یینیزیمی ساندینیز؟» (سوره- 23، آیت- 115). «یوخسا او اینسان باشی بوش بوراخیلاجاغینیمی سانیر؟ او، عیارلانمیش دؤلدن بیر نوطفه دئییلمی؟ سونرا بیر علق (ائمبرییون) ایدی ده سونرا اونو یاراتمیش سونرا دا دوزنه قویموشدور کی، اوندان دا ایکی ائشی؛ ائرکک و

دیشینی وار ائتمیشدیر. یاخشی، بوتون بونلاری ائدن اؤلولری دیریلتمه یه قادیر دئییلمی؟» (سوره-75، آیت-40-36). «بوتون اینسانلارین تانری حوضوروندا بولوندوقلاری زامان کافیرلر بولونمایاجاقلارینیمی سانیرلار؟» (سوره-83، آیت- 6-5). «دیریلیش گونونده هرکس اؤز عمللری نین نتیجه سینی گؤره جک. ذره قدر کؤتو ایش گؤرموشسه، جزاسینی آلاجاق و ذره قدر یارارلی ایش گؤرموش اولانلار دا اؤدوللنه جکلر.» (سوره-99، آیت-8-7). اینسانین چوخ چتینلیکلرله تانرییا دوغرو گئتمه سی، اینسانین اؤز باشینا بوراخیلمادیغی، تانری نین اونو یئنیدن دیریلتمه یه قادیر اولوشو، «آخیرت» دونیاسیندا جزالانیب و یا اؤدوللنه جگی کیمی یاناشمالار اینسانلا ایلگیلی دینی هئرمئنئوتیک قاورایيشلاردیر. بو، «هئرمئنئوتیک محورلی باخیش» اساسیندا دونیانین عبث و باطیل اولماماسی، مشروع اولماسی نین آچیقلانماسیدیر. او «اؤنباخیش» بو باخیشی یؤنلندیریر. بو ایدیعانی دوغرولایان باشقا بیر دوروم دا قورآندا قیيامت گونو و اینسانین دیریلیشی ایله ایلگیلی کئچن آدلاردیر: 44-جو سوره، 40-جی آیتده «یؤوم-الفصل- قرار گونو»، 24-جو سوره، 35-جی آیتده کئچن «یؤوم-الحساب- حساب گونو»، 64-جو سوره، 9-جو آیتده کئچن «یؤوم-التغابون-زیانلارین ایفشا اولوندوغو گون» کیمی آدلارین هامیسی قیيامت گونونون آدلاریدیر. حاققین باطیلدن آیریلماسی، اینساندان حساب سورولماسی، زیانلار حاققیندا بیلگیلنمه کیمی یوروملار اینسانین گله جگی ایله ایلگیلی اسکی هئرمئنئوتیک آچیقلامالاردیر. بیر آز آرتیق دیقتله بللی اولور کی، قورآندا اونلارجا کز تکرارلانان «الیؤوم-اولآخر-آخیرت گونو» ایفاده سی بیر قاورایيش-آچیقلاما بیچیمیدیر. دونیا حیاتی نین «بیرینجی گون» و آخیرت حیاتی نین «سونراکی گون» اولماسی اینسانین سرگوزشتی و یازقیسی ایله ایلگیلی هئرمئنئوتیک قاورامادیر. بو یوروملار فلسفه یاپماق و یا قئیبدن خبر وئرمک آنلامیندا دئییلدیر .

ایندی بیر آز داها خالقلارین تاریخی اوزرینه پئیقمبرانه قیرائت و آچیقلاما اوزرینده دورالیم. قورآندا خالقلارین تاریخی ایله باغلانتیلی یوروملار دا دوغا ایله ایلگیلی اولان یوروملارا بنزمکده دیر. تانری خالقلارین یازقیسیندا اولوشان اولایلارین قایناغی کیمی گؤستریلیر. تاریخده ده هر شئی تانری ایله اینسانلارین آراسیندا ائتکیله

شیم حالیندا گؤرونمکده دیر. بو قونو ایله ایلگیلی اولان اؤرنک آیتلرین مضمونونا باخالیم: «تانری (وارلیق کیتابیندا) یازمیشدیر کی، او و او´نون گؤندردیکلری سونوندا اوغور قازاناجاقلار. سونوندا تانری نین دوروست قوللاری یئرین گئرچک واریثلری اولاجاقلار» (سوره-21، آیت- 105). «تانری ائلچی گؤندرمه دن اؤنجه بیر خالقی جزالاندیرماز. بیر اؤلکه نین خالقینی هلاک ائتمک ایسترکن اونلارین اعتیراض ائدنلرینی اویاراریق. آنجاق اونلار کؤتو یوللاری سئچرلر و بیز او خالقی هلاک ائدریک. تانری نوح اولاییندان سونرا بیر چوخ خالقی سوچلاری اوزوندن هلاک ائتدی» (سوره- 7، آیت- 17-15). «ظولم ائدن بیر چوخ اؤلکه لرین ساکینلرینی هلاک ائدیب یئرلرینه باشقا خالقلاری یئرلشدیردیک. تانری ایسترسه، سیزی آپاریب یئرینیزه باشقاسینی گتیرر» (سوره-4، آیت-133).

توپلومسال گئرچکلیکر اوزرینه پئیقمبرانه اوخونوش:

بورادا اؤنملی بیر قونو اوزرینه ده دئیینمه لییم. دوغا اولایلاری، اینسان سرگوزشتی و یازقیسی، خالقلارین تاریخی اوزرینه آچیقلامالاردان باشقا قورآن متنی حیجاز خالقی نین توپلومسال یاشاملاری اوزرینه ده هئرمئنئوتیک قاورایش تجروبه سینه دایاناراق آچیقلاما گتیرمیشدیر. قورآنین اخلاقی اوصولو و دینی ائحکامی دا بو تجروبه نین اورونودور. تانری توپلومسال گئرچکلیکلرین متینده و بطنینده ده اینسانلارلا ائتکیله شیم حالیندادیر. فعال تانری ایراده سی ایله اویوم ایچینده اولمایان توپلومسال یاشام سئویمسیز حیات بیچیمی اولاراق نیتله نیر. چونکو اینسان یاشامی نین یازقیسی و سونو، حتّی توپلومسال گئرچکلیکلرین و دَییشیملرین متنینده و بطنینده ده تانری ایراده سی ایله یؤنلندیریلیر. او زامان «توپلومسال گئرچکلیکلر» بو ایراده ایله اویوم ایچینده اولمالیدیر. ایشته بو اورتامدا پئیقمبرانه قیرائت، عیبادت و ایشلم ساهه سینده حیجاز اهالیسیندن توپلومسال گئرچکلیکلرینی دَییشمه یی طلب ائدر. بو دَییشیم ایسه تؤوحید اساسیندا گئرچکلشمه لیدیر. یعنی کؤتولوکلردن واز کئچیب و تقوا ایله دولو اولان بیر یاشام بیچیمی. یالنیزجا دونیایا باخیش و دونیانی آنلاما مقامیندا دئییل، هم ده دونیادا

یاشاما و گئرچک حیاتدا دا موطلق فاعیله تسلیم اولماق ایستنمیشدیر. قورآندا بو تور یاشام شکلی نین یایقین آدی «عبودیت»، یعنی «قوللوقچولوق» آدلانیر. بو قونو اوزرینه ده پئیقمبرانه قیرائت گتیریلمیشدیر. ایلیشکیلر اورتامیندا اخلاق دیشی سورجدن اخلاقی سورجه دوغرو ایره لیله مه اولموشسا، اؤرنه یین ظولمدن عدالته دوغرو ایره لیله ییش ساغلانمیشسا، بورادا تانری نین ایراده سینه اویوملو بیچیمده داورانیلمیشدیر. قورآندا عیبادتلر و ایشلملر قونوسوندا وار اولان حؤکملرین هامیسی بو دورومدان قایناقلانمیشدیر. توپلومسال ایلیشکیلر و گئرچکلیکلر اوزرینه هئرمئنئوتیک قاورایشلار بؤیلجه تانری ایراده سینه دایانمیشدیر. بو اؤنملی قونودا دیقت ائتمه میز گرکن بیر شئی وار. اینسانلارین بیر-بیری و تانری ایله ایلیشکیلری اوزرینه مؤوجود اولان یارقیلاری هر زامان بللی بیر توپلوم اورتامیندا آنلاملی اولموشدور. اؤرنه یین قورآندا حیجاز اهالیسی گؤز اؤنونده بولوندورولموشدور. حیجاز اهالیسی نین قوشوللاری اوزرینه آچیقلامالار ائدیلمیشدیر. اؤرنه یین بوتپرست توپلومدا کندیلرینه اؤزگو بیر عیبادت تورو وار. بو عیبادت تورونون تؤوحیده دایاناراق دَییشدیریلمه سی ایسته نیلمیشدیر. یا دا بللی بیر توپلومدا ظولمه دایالی اوغوش (عایله)* ایلیشکیلری اولموش و بو ایلیشکیلرین یئنه ده تؤوحیده دایانیلاراق دوزلدیلمه سی ایستنمیشدیر. بو یارقیلار بللی بیر توپلومون ایلیشکیلرینده یایقین اولان عدالت و ظولم آنلاییشلاری اوزرینه ائدیلمیشدیر. بو یارقیلار محکمه ده بللی اولایا بللی زامان و مکاندا تانیق اولان بیر یارقیجین یارقیلارینا بنزمکده دیر. یارقیجین بو قونودا یارقیلاری و حؤکم چیخارماسی اونون یاسا اوزرینه آچیقلامالارینا دایاندیغی کیمی، بللی توپلومسال ایلیشکیلرین عدالتلی و یا عدالتسیز اولاراق نیته لنمه سی ده ظولم و عدالت اوزرینه آچیقلامالارا دایانماقدادیر. آچیقلامالاردا ظولم و عدالت آنلاملارینا آچیقلیق گتیریلمه لیدیر. توپلومداکی دورومدلاری دا بو آچیقلامالار آیدینلیغا قوووشدورا بیلر. بورادا اؤنریلن «گرک» واراولان بللی اینسانی ایلیشکیلره و یا اینسانلارین تانری ایله ایلیشکیلرینه یؤنلدیگیندن هر زامان «واراولانین» قارشیسیندا دورماقدادیر. «واراولان» دوغرو دئییلدیر و «گرک» تؤوحیده دایانان دوروما گؤره ایلیشکیلرین شکیللنمه سی «گرک»یر. بو ندنله ده اؤنریلن «گرک»

---

* Oğuş- ailə (Kaşqarlı sözlüyü).

بللی توپلومسال دورومو دَییشدیرمک ایسته دیگیندن بللی گئرچکلییه یؤنلمه لیدیر. «واراولانین» یئرینه اؤنریلن «گرک»، یالنیز بللی تاریخی گئرچکلر اورتامیندا مومکون اولا بیلر. دَییشیک تاریخی دؤنملرده مؤوجود قوشوللارا گؤره عدالت و ظولم اوزرینه آچیقلامالار یاپیلا بیلر. بو آچیقلامالار داها اؤنجه کی آچیقلامالارلا بنزرسیزلیک ده اولوشدورا بیلر. بوتون بو آچیقلامالار هئرمئنئوتیک قاورایيش ایچه رمکده دیر .

2-جی سوره نین 178 و 179-جو آیتلرینده کئچن قیساس حؤکملری «باغیشلاما»، «احسان»، «یاشام»، «معروف-بیلینن»، «سالدیری» اوزرینه هئرمئنئوتیک قاورایيشلار اولاراق سونولموشدور. بو آیتلرین همن آردیندان توتسوق (وصییت)[**] حؤکمو ایله ایلگیلی آیتلر گلمکده دیر. بو آیتلرده «خئییر»، «معروف»، «تقوا» قاواراملاری سیخجا کئچمکده دیر. توپلومدا ایصلاحات یاپماق آماجی ایله بو قاوراملار اوزرینه ده هئرمئنئوتیک آچیقلامالار یاپیلمیشدیر. 2-جی سوره نین 42-22 آراسینداکی آیتلرده ده «تؤوبه»، «دوغرو اخلاق »، «تقوا»، «خالق آراسیندا ایصلاحاتلا اوغراشماق»، «بیر اینسانین باشقا اینسان قارشیسینداکی حاققی»، «معروف»، «احسان»، «تانری نین سینیرلارینی بیلمه»، «نفسه ظولم ائتمه مه»، «وعظ»، «آرینمیش و تمیز عمل»، «باشقاسینا ضرر وئرمه مه»، «بیر-بیری ایله مصلحتلشمه»، «باغیش» کیمی آنلاملار ایفاده ائدیلمیشدیر. بو آنلاملار اردم (فضیلت- تقوا) اؤرنکلری کیمی آنلاتیلمیشدیر. قورآنین چئشیتلی آیتلرینده کئچن «قتال-ساواش» آیتلرینده ساواش حاققیندا اولان حؤکملر «سالدیرمازلیق»، «باریش»، «فینتنه نین اورتادان قالدیریلاجاغینا قدر ساواش» کیمی ایفاده لر قاوراما آچیقلامالارینا گؤره دوزنلنمیشدیر. بو قونولار اوزرینه بللی یارقی ایچریکلی یاناشیمدان دولایی اونلارا حؤکم دئییلمیشدیر. «حؤکم» گئنلده یارقیدا قوللانیلان بیر سؤزدور. بو دورومدا 5-جی سوره نین 44-جو آیتی نین سونوندا کئچن «کیم تانری نین گؤندردیگینه حؤکم ائتمزسه...» جومله نین ده معناسی آنلاشیلمیش اولور. بوتون بونلار آچیق-آیدین تاریخی تانیقلار اولاراق قورآنین شر ٔی حؤکملری نین هیجاز توپلومونون گئرچکلری اوزرینه قاورایيشلارینی و آچیقلامالارینی

[**] Tutsuq- vəsiyət (Kaşqarlı sözlüyü).

گؤستمکده دیر. بو قاوراییش و آچیقلامالارین آماجی حیجاز اهالیسی نین بیر-بیری و تانری ایله اولان ایلیشکیلرینی تؤوحید قایناقلارینا دایاناراق آیدینلیغا قوووشدورماق اولموشدور. تانری ایستمینه (ایراده سینه) اویقون اولمایان هیجاز توپلومونون توپلومسال ایلیشکیلرینی، عیبادت بیچیملرینی تانری ایستمینه اویقون اولان بیر یاتقینلیغا قوووشدورماق سؤز قونوسو اولموشدور. بو ندنله ده بو حؤکملرین او زامانکی قوشوللارا گؤره اورتایا چیخیشی کسینلیکله بوتون چاغلار و زامانلار اوچون کئچرلی اولدوغو آنلامینا گلمز. ایسلامین ایلک یوزایلینده موسلمانلارین فیقه علمینی ایجاد ائدیب و فیقه علمینه گؤره اؤز احتییاجلارینی و هؤکومتلری نین احتییاجلارینی گئدرمه لری تامامن باشقا بیر مؤوزودور. قورآن هؤروتوندن (متنیندن)، یالنیز آنلاتدیغیم قدر آنلاشیلماقدادیر.

پئیقمبرانه قیرائت و اولوش حاللاری:

قورآنین اؤنملی بؤلوموندە اینسانین تانری قارشیسیندا داورنیشلاری نین اینجه لیکلرینه ایشاره ائدیلمیشدیر. «دوعا»، «ایبتیهال-سیتاییش»، «شوکر»، «صبر»، «توککول-گووَن»، «انابه-تانرییا دؤنوش»، «تؤوبه»، «ایستیغفار-باغیش طلبینده بولونما»، «تضرروع-یالواریش»، «صالاوات»، «روکوع»، «سجده»، «ایمان»، «نفسه گووَن»، «غم»، «اومیدسیزلیک»، «تلسکنلیک» و بونلارا بنزرلر اورتایا چیخمیشدیر. بوتون بونلارین هامیسی اینسانین تانری ائتکینلیگینه (فعالییتینه) اویوم ساغلاما ضرورتی اساسیندا قاوراناراق آچیقلانمیشدیر. اینسانین تانری قارشیسیندا بو داوراییشلاری پراتیک بیرله مه (تؤوحید) اولاراق قاورانیلمیشدیر. قورآنین بو کیمی آچیقلامالارینا ایستیناد ائدن موسلمان عاریفلر اینسانین تانرییا دوغرو یولچولوق «حاللاری» و «مقاملاری»نی دوزنله میشلر و «طریقت»ین آچیقلامالارینی یاپمیشلار. بو دورملاردا قورآنین یوروملاری پئیقمبرین وارلیقلا ایلگیلی «هئرمئنئوتیک تجروبه لرینی» آچیقجا اورتایا قویار. بو یوروملارین واراولوشو (existence) گؤستریر کی، «آچینیم- وحی» پئیقمبر روحونون دنیزلرینی نئجه حرکتلندیرمیشدیر. پئیقمبرین تمل اینسانی قایقیلارینی نئجه ده اوٚنون دئنه ییمی

دوزئیینه اولاشدیراراق او´نو ساکینلیک بیلمه ین جوشقولو اینسانا دؤنوشدوروموش. «تانرییا ایمان» پئیقمبرین قورآنداکی اساس چاغریسیدیر. مادده دن «گووَن»ده دیر و «گووَن» ده اینسانین «واراولوشچو گووَن»ی آنلامیندادیر. بو گوونلیک واراولوشچو قایغی نین قارشیسیندادیر. بیر چوخ آیتلرده «تانرییا ایمان، یعنی تانری دولاییسییلا گووَن قازانما» یورومو یاپیلمیشدیر. بو دا گؤستریر کی، نئجه ده «قایغی» و «گووَنلیک» کیمی واراولوشچو دوروملار هئچ بیر شکیلده پئیقمبری راحات بوراخمیرمیش.

بو پئیقمبرانه قیرائتده تانری نین تجروبه سی وارلیغین هئرمئنئوتیک قاورایی‌شی ایله بیرلشیر. تانری دونیا گئرچکلیکلری نین آیتلرینده سئزیلیر. بوتون وارلیق او´ندان ایملر (یشاره لر) اولاراق گؤرونور. بو دورومدا تانری حاققیندا دوشونمک آیتلر و ایملر حاققیندا دوشونمکدن آیری گؤرونمور. ایملر حاققیندا دوشونمک تانرینی دوشونمک کیمی اؤزونو گؤستریر. وارلیغی و دونیانی آچیقلاماق تانری حاققیندا قونوشماق آنلامینا گلیر. قورآندا دونیانی دینی اولاراق آنلاما ایله هئرمئنئوتیک آنلاما ائشیتدیر، عئینیدیر .

ائوره نین بو بیچیم اوخونوشوندا (قیرائتینده) تانری نین وارلیغی اونون کسینتیسیز ائتکینلیگی (فعالییتی) کیمی اورتایا چیخار. تانری حاضیردیر چونکو هر آن گئرچکلیگی مومکون ائدیر. بو هؤروتده (متنده) تانری دوغاسی نین نیته لیکلری سؤز قونوسو دئییلدیر. تانری نین سورکلی و کسینتیسیز ائتکینلیک نیته لیکلری او´نون بیرینجی و باشلانقیج نیته لیکلری کیمی آلقیلانیر. چونکو سورکلی و کسینتیسیز اولاراق دونیانی ایجاد و یوخ ائدیر. دونیا تانری نین اؤزونو گؤستردیگی آیتلردیر. بو آیتلر تانری نین گوجونو عئینی زاماندا هم آچیقلاییر، هم ده گیزله دیر. 57-جی سوره نین 2-جی آیتینده «او اولدیر، او آخیردیر، او ظاهیردیر، او باطیندیر» اولاراق ایمله نن معنا دا بو آنلامدادیر. بو قیرائت تجروبه سی بعضن اؤیله سینه یوکسه لیر کی، تجروبه صاحیبی دونیانین اؤته سینه واریر و تانری وارلیغینی ایشیق اولاراق تجروبه ائدیر. 24-جو سوره نین 35-جی آیتینده دئییلیر: «تانری،

گؤیلرین و یئرین نورودور. او’نون نورونون تمثیلی، ایچینده لامپا بولونان بیر قندیللیک کیمیدیر. او لامپا کریستال بیر فانوس ایچینده دیر؛ او فانوس دا سانکی اینجیبه بنزر بیر اولدوز کیمیدیر کی، دوغویا دا، باتییا دا نیسبت ائدیله مه ین موبارک بیر آغاچدان، یعنی زئیتوندان (چیخان یاغدان) توتوشدورولار. اونون یاغی، هارداسا، کندیسینه آتش دَیمه سه بیله، ایشیق وئرر. بو، نور اوستونه نوردور. تانری دیله دیگی کیمسه نی نورونا اریشدیرر. تانری اینسانلارا باخ بؤیله تمثیللر گتیرر. تانری هر شئیی بیلندیر .»

دونیا اوزرینه بو دینی هئرمئنئوتیک آچیقلامادا چئشیتلی مثللر، تصویرلر، اؤیکولر و حیکمتلردن یارارلانیلمیشدیر. آیریجا، قورآن مؤلیفلرین تالیف ائتدیگی زومره دن دئییلدیر. تالیف نظمی یوخدور. قورآن نظم دئییل نثردیر. قورآن وارلیقدان پئیقمبرانه بیر اوخونوشدور. بو اوخونوشون هر یئرینده پئیقمبرین اردَمی آچیق و گیزلین بیچیمده گؤرولمکده دیر. قورآن هؤروتلری (متنلری) اوزرینه پسیکولوژیک بیر اینجله مه یاپاراق آچینیمین (وحیین) قونوشدوردوغو پئیقمبرین پسیکولوژیسینی آنلاماق مومکون اولا بیلر. اوچماق (جننت) و تامونون (جهننمین) نیته لیکلری، بعضی آیتلرین مرحمتلی و یا غضبلی اولوشو، کافیرلره قارشی سرت توتوم و قورآنین بو کیمی بیر چوخ اؤزللیکلری ایسلام پئیقمبری نین اخلاق و کئیفییتی نین گوزگوسودور.

سونولان تئوریلرین بعضی سونوچلاری

سؤزومون سونوندا بو دارتیشمادان اورتایا چیخان بعضی سونوچلارا ایشاره ائتمک ایستردیم:

1- بو قونودا اورتایا قویدوغوم تئوریلر موسلمانلارین اساس دین کیتابی اولان قورآن اوزرینه اوسسالجا (راسیونال اولاراق)، اؤزگورجه و دوقمالارا دایانمایان بیر قیرائتدیر، بیر اوخونوشدور. بو اوسسال اوخونوش بو متنین «دینی» مساژی اولاراق بیلینن «تؤوحیدی» یوروملاماقدادیر. بو یوروم «بو متن وحیه دایالیدیر» کیمی بیر اؤنوئریدن اوزاقدیر و یالنیزجا اوسساللیغا دایانماقدادیر. قورآن ایسلام پئیقمبری نین

«تؤوحید»ینی بیان ائدن متندیر. پئیقمبر بو بیچیم دونیایا باخمیش، دونیانی قاوامیش، قورآندا آنلادیلدیغی کیمی یاشامیشدیر.
2- قورآن متنی وارلیقدان هئرمئنئوتیک بیر قاوراییش اولاراق بیر «آیت»دیر، بیر «فئنومئن»دیر. آیت و فئنومئن اولان هر شئی، یالنیز یئنیدن آچیقلانما ایله قاورانیلار. بو قاوراما ایسه فئنومئنین (آیتین) بوتون بویوتلارینی ایچرمز، بللی بویوتلارینی ایچه رَر. سؤیله مک ایسته دیگیم بودور کی، ایسلام پئیقمبری نین وارلیق اوزرینه قیرائتی، یالنیزجا بیر قیرائت اولدوغوندان قورآنداکی بوتون «ایلاهی حقیقتلری» ایچه رمیش اولمایا بیلر. یعنی وحیین حقیقتی پئیقمبرین آچیقلامالاریندان اوستوندور. بیز اینسانلار بو هؤروتله (متنله) راستلاندیغیمیزدا بو تور اوخونوشون هم ظاهیر و هم باطین اولان بیر گئرچکلیکله باغلانتیلی اولدوغونو آنلاییریق. بو اوزدن ده بو متنین آنلاتماق ایسته دیگی بوتون مساژلاری آنلایا بیله جک قابیلییتده دئییلیک. تام اولاراق بو نؤقطه ده هئرمئنئوتیک بیر قاوراییش ضرورتی اورتایا چیخماقدادیر. کسینلیکله هئرمئنئوتیک قاوراییش دا هؤروتده (متنده) وار اولان حقیقتی تام اولاراق آنلادا بیلمه یه جکدیر. «ظاهیر» و «باطین» کیمی ایکی اؤزللیک هئرمئنئوتیک آنلامادا بیزدن آیریلمایاجاقدیر. او زامان بو اینجله مه نین نه کیمی یاراری اولا بیلر؟ 1- قورآنین اؤز مساژی، یعنی ایسلام پئیقمبری نین تؤوحیدی سون بیر اؤنرمه کیمی اورتایا چیخماز و قورآنین ایلاهی دوغرولاری ایله باغلی سون قیرائت دئیه بیر شئی اولماز. 2- قورآن مساژینی آچیقلایاجاق مقامدا اولان باشقا هئرمئنئوتیک یوروملاردا دا بولونماق اولار.

3- پئیقمبرانه اوخونوشون قاوراییشی و آچیقلانماسی اوچون اؤن قورال و اؤن یاسادان یارارلانماق اولماز. هر آچیقلامانین آچیقلاما اولوب اولمادیغینی آچیقلاییجی اؤزو گؤسترمه لیدیر. مؤولانا جلالدین رومی نین بو قونودا آچیقلامالاری وار. بیر فیلی قارانلیق یئرده گؤردوکلرینی سانان آداملار دیشارییا چیخدیقلاریندا فیلدن پارچالار آنلادارلار. عربین، فارسین، یونانین و تورکون اوزوم آدی اوزرینده آنلاشا بیلمه دیکلری بو تور آچیقلامالاردان اؤرنک اولاراق سونولموشدور.

مؤولانا تانری نین توفانلی دالغالاری ایچه رَن ائتکینلیکلری قارشیسیندا دیرنمه مه یی و هر کسین تانری نین ایراده سینه تسلیم اولماسینی ایسته مه سی بو هئرمئنئوتیک قاوراییشین بیر تورودور. مؤولانا بو هئرمئنئوتیک قاوراماالاردا هئچ بیر اؤن قورالا و اؤن یاسایا اویمامیشدیر. بوتون وار اولانلاری «تانری نین فعللری» اولاراق آلقیلایان موللا صدرا دا آچیقلاماالاریندا هئچ بیر اؤن قورالا و اؤن یاسایا اویمامیشدیر.

گئرچک اولان بودور کی، موسلمان عاریفلر قورآنین تؤوحید گؤندریسی اوزرینه داها چوخ چالیشمیشلار. اونلار آیتلرده بعضی یوروملار اوزرینه اؤزل اینجه له مه لرده بولونموشلار. عیرفانی تجروبه لر دوزه نینی «حاللار» و «مقاملار» آدی آلتیندا تصویر ائتمیشلر. بو اثرلرین ان دوزنلیسی ابونصر سراج طوسی نین یازیدیغی «اللمع فی التصوف» (تصووفده ایشیق) اثریدیر. سئچکین موسلمان عاریفلرین تؤوحید اوزرینه قیرائتلری قورآنین تؤوحید مرکزلی قاوراییشی دوغرولتوسوندا یئنی اوفوقلر آچدی. عاریفلرین تؤوحید اوزرینه عاریفانه اوخونوشلاری دا سون سؤز اولاراق نیته له نه مز. بو آرادا موسلمان عاریفلرین باشقا عیرفانلاردان اسینله نه رک گلیشدیکلرینی ده سؤیله مه لی ییک .

موسلمان دوشونورلرین بو گون راستلاندیقلاری اساس سورو بودور: چاغیمیزدا قورآنین تؤوحید اوداقلی (مرکزلی) اوخونوشونو نئجه قاوراییب آچیقلاماق اولار؟ چاغیمیزدا دونیا حاققیندا نئجه تؤوحید قایناقلی دوشونه بیلر و تؤوحید یؤنلو یاشایا بیلریک؟ اینسانین دوغایا حاکیم اولدوغو و تاریخی بللی اؤلچوده اؤز بیلینجلی ایراده سی نین کونترولوندا توتدوغو بیر اورتامدا وارلیق اوزرینه تؤوحید قانیاقلی قاوراییش نئجه مومکون اولا بیلر؟ بیر سؤزله دیگر تانرییا ایناناالار کیمی چاغیمیز موسلمانلاری نین دا اساس سورونو «تانری»دیر و باشقا شئی دئییلدیر. قورآندا نبوت و وحیین «طریقتی» وار، «اؤزنَللیگی- سوبیئکتیولیگی» یوخدور. اساس آماج تؤوحیدی اورتایا قویماق اولموشدور. قورآنا گؤره ایسلام پئیقمبری داها اؤنجه کی

پئیقمبرلرین تصدیقله دیگی «وارلیق اوزرینه تؤوحید اکسنلی* اوخونوشون» قاتیلیمجیلاریمدان بیریدیر. بو دورومدا منیم تئولوژیک بیر تحکیمده بولونمام گرَکیرسه، بونو سؤیله یه بیلرم: موسلمانلیغین آنا آماجی تؤوحید اکسنلی وارلیغین اوخونوشونا قاتقیدا بولونماقدیر. 1400 ایل ایچینده ایسلام آدینا ائدیلمیش بوتون آچیقلامالاری چاغیمیزدا وارلیق اوزرینه تؤوحید اکسنلی اوخونوشا گؤره دَیَرلندیرمک گرَکیر. منه گؤره چاغیمیزدا دینی ایصلاحات دئییلن آنلاییش دا بوندان باشقا بیر شئی دئییلدیر. بو، کیملیکسَل ایسلامین قارشیسیندا دوران حقیقی ایسلامدیر. حقیقت تام اولاراق اینسان طرفیندن آنلاشیلامادیغیندان تؤوحید اکسنلی بو دیالوق دا دورماق بیلمز. بو دیالوق سونسوزا قدر سوروب گئدر. بیزیم ایشیمیز سورَکلی آچیقلامالاردا بولونماقدیر. بو اؤنملی قونویا دا ایشاره ائتمَم گرَکیر کی، موسلمانلار ایسلام دونیاسیندا مؤوجود اولان هئرمئنئوتیک تجروبه لرین اؤته سینده بیر ده باشقا دینلرین و اینانجلارین هئرمئنئوتیک تجروبه لریندن یارارلانماغا چالیشمالیدیرلار.

4- دیل حاققیندا یازی نین باشیندا ایشاره ائدیلدیگی کیمی، سؤزلرین و جومله لرین آنلاملاری و حتّی دیلین قرامئری تاریخی سورج ایچینده دَییشیمه اوغرار. بو باخیمدان هئچ بیر جومله نی اونون دیشینداکی بیلگیلر اولمادان آنلاماق مومکون اولماز. یعنی او جومله نی شکیللندیرمیش اولان اورتام دا اینجلنمه لیدیر. بیر سؤزون و یا بیر جومله نین بوتون تاریخ بویونجا عئینی آنلام داشیدیغی اولمامیشدیر. مودئرن دیل فلسفه سینده بو، بیر آنا قورال اولاراق قبول ائدیلمیشدیر. قورآندا کئچن سؤزلر و جومله لرین آنلاملاری نین دَییشمه یَرک قورآنین شکیللندیگی دؤنمده کی آنلاملاری داشیدیغینا تانیق اولماقداییق. بو معنالارا اولاشماق چتین اولسا دا، آنجاق بو گئرچگی قبول ائتمه لی ییک کی، قورآندا کئچن سؤزلرین و جومله لرین بوگونکو آنلامی ایله قورآنین شکیللندیگی دؤنمده کی آنلامی عئینی دئیلدیر .

---

* Əksən- mehvər.

گونوموزده گؤیلر، یئر، جین، ملک، اؤلولرین دیریلیشی، عدالت و... سؤزلر قورآنین شکیللندیگی دؤنمده کی کیمی آنلاشیلماقدادیر. قورآن متنینده کی معنالاری چاغیمیزین بیلیمسل و فلسفی نایلییتلرینه اویدورماق اوچون او سؤزلره و جومله لره فرقلی معنالار یوکله مک اولماز. داها اؤنجه آچیقلادیغیم ایسلام پئیقمبری نین وارلیق اوزرینه هئرمئنئوتیک دئنه ییملری عرب دیلینده ائدیلمیش و عربجه بیان ائدیلمیشدیر. عربجه نین کندیسینه اؤزگو عکسیکلیکلری و سینیرلیلیقلاری وار. پئیقمبر گؤیلردن، یئردن، گونشدن، آیدان و یا تاریخی اولایلاردان، یا دا اینسانین یازقیسی و گله جگی حاققیندا هئرمئنئوتیک آچیقلامالاردا بولوندوغوندا بو سؤزلری او زامانین عربجه سی نین ایمکانلارینا گؤره آنلامیشدیر. بو سؤزلردن او زامانکی عربجه ده یایقین اولان آنلاملاری آنلامیشدیر. پئیقمبرین وارلیق اوزرینه هئرمئنئوتیک دئنه ییمی عربجه نین آنلامینا و قاوراملارینا گؤره گئرچکلشمیشدی. گونوموز بیلیمسل و فلسفی وئریلریندن یولا چیخاراق قورآنی اینجه لرسک، میتولوژی آدلاندیرا بیله جگیمیز قونولارلا راستلانا بیلریک. یا دا دوغا و تاریخ حاققیندا بعضی قونولارا راستلانا بیلریک کی، اونلار بو گونون بیلیمینه اویقون گلمه مکده دیر و ترس گؤرونمکده دیر. حتّی قورآنین دیلی نین میتولوژی دیلی اولدوغونو دا سؤیله یه بیلرلر. بونلارین هئچ بیریسی قورآن هؤروتو (متنی) وئریلری نین تؤوحید اکسنلی آلقیلاشیمینا ضرر وئرمز. وارلیغین تصویری اوزرینه بو پئیقمبرانه اوخونوش او زامانکی قیرائت اولاناقلارینا گؤره اولموش، بو آچیقلامالار، تصویرلر اوزرینه آیرینتیلی بیلیمسل و فلسفی اؤنرمه لر ایره لی سورمه یی آماجلامامیشدی. قورآندا بوتون بو آیرینتیلار عرب دیلی و کولتورونده یایقین اولان آنلاملارا گؤره یاپیلمیشدیر. دونیا اوزرینه یاپیلمیش اولان هئرمئنئوتیک آچیقلامالاردا قوللانیلان قاوراملار عربجه نین اولاناقلارینا دایانمیشدیر. او زامانین عربجه سینده کی آنلامالارا گؤره ایضاح ائدیلمیشدیر. آنجاق قورآن هؤروتو (متنی) اؤیله سینه بیر معنالار آچیقلاماق ایسته میش کی، او زامان و داها اؤنجه کی زامانلاردا دا عرب دیلی نین بو قونودا تجروبه سی اولمامیشدی. او دا «تؤوحید» مساژی و تجروبه سیدیر. ایسلام پئیقمبری نین دونیاسی ایله بیزیم دونیامیزین فرقلی اولدوغو کسیندیر. اونون دونیاسی چوخ

ساده و بسیطدیر. او٬نون دونیاسیندا نه «آتوم» وار، نه گؤیآدا (قالاکتیکا)، نه ایشیق ایلی، نه اوزای گمیلری، نه دئموکراسی، نه اینسان حاقلاری و نه ده بو کیمی بیر چوخ شئیلر. 4-جو سوره نین 82-جی آیتینده دئییلیر: «هله ده قورآن اوزرینده گرَیی کیمی دوشونمه یه جکلرمی؟ او، تانریدان باشقاسی طرفیندن گلمیش اولسایدی، اوندا بیر چوخ توتارسیزلیق بولورلاردی.» بو آیتده ده قورآندا توتارسیزلیغین اولمادیغی وورقولانماقدادیر. توتارسیزلیغین اولماماسی او دئمکدیر کی، قورآن هؤروتونده (متنینده) بوتون وار اولانلار، پئیقمبرانه دونیانین بوتون فئنومئنلری ایستیثناسیز اولاراق تانری آیتلریدیر. قورآن متنینده بوتون آیتلر آراسیندا، یالنیزجا بیر تک هماهنگ ائدیجی قاوارام وار. او دا بیرله مه دیر، «تؤوحید»دیر. بو، قورآن هؤروتونده (متنینده) علمه و فلسفه یه قارشی هئچ بیر شئیین اولمادیغی، یا دا قورآندا میتولوژی نین اولمادیغی آنلامینا گلمز. تؤوحید یوللاریندا یورو‌موش اولان ان بؤیوک موسلمان عاریفلر بیله، اسکی گؤیبیلیمه (کوسمولوژییه) اینانیردیلار. اونلارین گؤیو «قوروناان چاتی»[*] ایدی. گونوموزده بیر چوخ دوشونور و فیلوسوف مؤولانا و حافیظین حئیرانیدیرلار. آنجاق گونوموز دوشونور و فیلوسوفلاری نین گؤیلری مؤولانانین و حافیظین گؤیلری کیمی «قوروناان چاتی» دئییلدیر. گونوموز دوشونورلری نین گؤیلری سونسوزدور، یئرین اوستونده دوران سونلو چاتی دئییلدیر. هر اولوسون دونیاسی بوتون چاغلاردا اونون دیلینه یانسیمیش اولار. او زامانکی عربجه ده «قوروناان چاتی»[**] ایفاده سی ایله تانری گوجونو آنلاماق مومکون ایمیشسه، گونوموزده «سونسوز گؤیلر» ایفاده سی ایله تانری نین سونسوز گوجو آنلاشیلماقدادیر. هم «قوروناان چاتی»، هم ده «سونسوز اوزایلار» ایفاده لری ایله «تانری نین آیتی» کیمی وارلیق حاققیندا آچیقلامالاردا بولونماق مومکوندور.

5- قورآنین شرعی حؤکملری سؤیله دیکلریمیزین دیشیندا دئییلدیر. بو قونودا دا ایستیثنا یوخدور. پئیقمبرین چاغداشلاری زامانیندا اویومسوز دورومو شرعی حؤکملر اویوملو دوروما گتیرمیشدی. بو دا تانری نین دونیاداکی کسینتیسیز ائتکینلیکلری سونوجوندا گئرچکلشمیشدی. بعضی شرعی حؤکملر بللی چاغلاردا

[*] Qorunan çatı- qorunan tavan. Səqfi-məhfuz.
[**] Əbiya surəsi 32-ci ayət: Biz, göy üzünü **qorunan çatı** kimi yaratdıq…

آقرئسسیو گؤرونورسه، بونو آنلاماميز گرَکير کی، «آقرئسسیولیگین» تاریخ اؤته سی بیر تانیمی سؤز قونوسو اولاماز. یعنی بو شکیلده دئییلدیر کی، بللی ایسلام دؤنملرینده آقرئسسیولیک اولموشسا، بو آقرئسسیو دوروم سونسوزا قدر داوام ائتمه لیدیر. عدالتین و ظولمون تاریخ اؤته سی تانیمی اولمادیغی کیمی، آقرئسسئولیگین ده تاریخ اؤته سی تانیمی یوخدور. بللی داورانیشلار بللی چاغلاردا و بللی توپلوملاردا آقرئسسیو اولاراق گؤرونه بیلر. آنجاق عئینی داورانیشلار باشقا چاغ و توپلومدا آقرئسسیو اولاراق گؤرولمه یه ده بیلر. بللی توپلوملاردا و چاغلاردا تانری حوقوقونون گئرچکلشمه سی آدینا آقرئسسیو داورانمیش اولا بیلرلر. یئنه ده باشقا بیر توپلومدا بونا تانیق اولمایا دا بیلریک. چاغیمیزدا ایسلامییتین ایلک چاغلاریندا آقرئسسیو گؤرونن داورانیشلاری ترک ائتمک اینسانلیغین و ایسلامییتین کندی یاراریناادیر. بو حؤکملرین آیتلری زامانساللیق آچیسیندان چاغیمیزدا کئچرلی اولاماز. بو قونونو نئچه کره آچیقلامیشام. قورآندا کئچن جزا دوزَنَکلری (مئکانیزملری) نین بوتون زامانلار اوچون کئچرلی اولماسینی ساوونماق کسینلیکله دوغرو دئییلدیر. چاغیمیزدا موسلمانلارین توپلومسال گئرچکلرینی دوزنله مه ائیله ملری اخلاق اوزرینه آچیقلامالارلا یاشامساللیق قازانمالیدیر. بؤیله بیر سورو یانیتلانمالیدیر: هانسی توپلومسال گئرچکلیک اخلاقا ترس، هانسی اخلاقا یاتقیندیر؟ موسلمانلارین سیاسی، ایقتیصادی و پولیتیک ایشله ملری بو آچیقلامالارا گؤره شکیللنمه لیدیر. اسکیمیش فیقهی دلیللرله چاغیمیزدا ایقتیصادی، سیاسی و حوقوقی دوزن اولوشدورماق اولاماز. بو حاقدا «آزادلیق و ایمان»، «دین اوزرینه رسمی قیرائتین الشدیریسی»، «دینله باغلی اینسانجیل قیرائت اوزرینه دوشونجه لر» آدلی کیتابلاریمدا گئنیش آچیقلامالار وئرمیشم. قورآن اوزرینه بوراداکی آچیقلامالاریم قورآن هؤروتو (متنی) اوزرینه آچیق و آنلاشیلان بیر چرچیوه اولوشدورماقدادیر. بو چرچیوه ده موسلمانلارین مودئرن حوقوقو، تمل اینسان حاق و اؤزگورلوکلرینی، دئموکراسینی آنلاما اولاناقلاری آچیقلانمیشدیر. کیتاب و سونتدن آخساق اینسان حاقلاری و دئموکراسی چیخارماغا اؤزَنمک یئرینه منیم آچیقلادیغیم وئریلره دایاناراق چاغداش احتییاجلاری و اینسان حاقلارینی آنلاییب اویقولاماق مومکوندور. اسکی

یؤنتملر، یالنیز دینی دئسپوتیزم دوغورموشدور و گونوموزده بونا تانیق اولماقداییق. بو، فیقه علمینی تام اولاراق تاریخین دیشینا چیخارماق آنلامیندا دئییلدیر. اسکی فقیهلرین بو دوغرولتوداکی سونوملاری ایسلام حوقوق تاریخینده آراشدیرما قونوسو اولاراق قالا بیلر. اونلارین آراشدیرما چابالاری دا بو باغلامدا تقدیر ائدیلمه لیدیر. آنجاق بو، دئموکراسی نین، اینسان حاقلاری نین مودئرن آلقیلاشیمینا انگل اولماماليدیر. زامانساللیق آچیسیندان کئچرلیلیگینی و قاپساییجیلیغینی ایتیرمیش بیر دوزَنکله چاغداش دونیا توپلوملارینی یؤنتمک مومکون دئییلدیر. سونوجو دئسپوتیزمدن باشقا بیر شئی اولاماز. هئچ شوبهه ائتمیرم کی، ایسلام دونیاسیندا اینسان حاقلارینا و دئموکراسییه قارشی چیخمالارین پولیتیک ندنلری وار. بونلار دئسپوتیزمی قورماق و قوروماق اوچوندور. اویسا کی، اینسان حاقلارینا اویماق، دئموکراسینی ایسلام دونیاسیندا دا اویقولاماق تامامی ایله مومکوندور.

6- قورآندا پئیقمبرین عیصمتی نین نه اولدوغو بو آچیقلامالاردان بللی اولسا گرک. پئیقمبر عیصمتی نین آنلامی بودور کی، او، تانری نین یاردیمی ایله وارلیغی تؤوحید اکسنلی قاوراییب آچیقلاما یولوندان هئچ بیر زامان ساپمامیشدیر. یالنیز تانرییا ایمان ائتمه یه دعوت ائتمیشدی. او، پئیقمبرلیگینده و گؤرَوینده عیصمتلیدیر، معصومدور. اونون پئیقمبرلیگی وارلیغی نئجه گؤرمکده و گؤروشونو توپلوما دویورماقدا اولموشدور. وارلیغین بیلیمسل و فلسفی آچیدان نئجه اولدوغونو آنلاتماق پئیقمبرین گؤرَوی اولمامایشدیر.

7- بورایا قدر آنلاتدیقلاریمیز ایندیکی قورآندا «قیرائت وحدتی-اوخونوش بیرلیگی» اولدوغونو گؤسترمکده دیر. «اوخونوش بیرلیگی»نین آنلامی بودور کی، اونو بورادا اینجله دیگیمیز کیمی اینجله یه بیلریک. بو هؤروت (متن) مؤلیفلرین یاییقین اولان تالیفلرینه بنزَمه سه ده، دینی بیر هؤروت اولاراق قیرائت بیرلیگی نین بیر پارچاسیدیر. بو متن اوزرینه تاریخی الشدیری و دَیَرلندیرمه ائدیلرسه، بیز داها دقیق بیر قیرائته، داها دوغرو بیر اوخونوشا وارمیش اولاریق. آنجاق بو، او آنلامدا دئییل کی، بو دَیَرلندیرمه اولمازسا، بو هؤروتو قیرائت ائده بیلمه ریک.

اوپانیشادلارین قیرائت ائدیلدیگی کیمی قورآنی دا قیرائت ائده بیلریک .

8- قورآن متنی اوزرینه آچیقلامالاریمیزدان آیدین اولور کی، قورآنین قاورایيشی و حتّی اونون مساژینی قبول ائتمک وحیین معریفتینی ایثبات ائتمه اوزرینه قورولو دئییلدیر. قورآنیین هؤروتو (متنی) قاورانیلیر و قیرائت ائدیلیرسه، وحیین اؤزونه اولاشماق مومکون اولماسا دا اونو قیرائت ائتمه لی ییک. چونکو وحیین نه اولدوغونو هئچ بیر زامان بشر آنلایاجاق قاپاسیته ده اولمایاجاقدیر. قورآنین سؤیله مک ایسته دیگی بودور کی، اینسانلار اؤز باخیش آچیلاریندا کؤکلو بیر دَییشیم ائده رک وارلیغین بوتون فئنومئنلرینی تانری نین آیتلری کیمی گؤرسونلر .تئوری و پراکتیکده تؤوحیدی اؤرنک آلسینلار. بیریمسل (وحدت حالیندا) یاشاسینلار. بو دورومدا بؤیله بیر سورو اورتایا چیخار: نییه بیریمسل یاشامالیییق؟ بو «نییه» سوروسو ایسلام تاریخینده مؤمینلرین اساس سوروسو اولموشدور و اولاجاقدیر. آنجاق بو سورو ایله اوغراشماق وحیین آنلامی نین نه اولدوغو و اونون اعتیباری نین هاردان قایناقلاندیغی ایله ایلیشکیلی دئییلدیر. بو سوالین وحیین نه اولماسی و اعتیباری نین هاردان قایناقلانماسی ایله باغلیلیغی یوخدور. منیم آچیقلادیقلاریم وحیین نه اولدوغونو آنلاماق و آنلاتماق اوچون دئییلدیر. یا دا «وحیی چئشیدلی شکیلده آنلاماق اولار» فیکرینی ده آنلاتماق ایسته مه میشم. منیم آنلاتماق ایسته دیگیم بودور کی، وحیین حقیقتینین نه اولدوغونو بیلمه یه گرک اولمادان قورآن هؤروتونو و اونون سؤیله مک ایسته دیکلرینی بیز اینسان اولاراق قاورایا بیله ریک. چونکو بو متن قاورانیلماق اوچوندور، قاورانیلمامالق اوچون دئییلدیر.

9- خریستیانلیق کلامیندا مؤوجود اولان وحیین معناسی ایله قورآنداکی وحیین معناسی فرقلیدیرلر. خریستیانلیق کلامیندا خریستیانلار وحیین اؤزو ایله راستلانمیشلار، وحیین اورونو ایله دئییل. «قوتسال کیتاب» «تانری نین اؤز قؤومو ایله ائتکیله شیمی حاقدا بیلگی» وئرمکده دیر. بورادا وحیدن مقصد تاریخی ائتکیله شیمدن باشقا بیر شئی دئییلدیر. یئنی چاغدا بو تاریخی ائتکیله شیم اوزرینه یایقین بیلیمسل یؤنتَملرله دوشونمک ایسترکن «قوتسال کیتاب»ی تاریخی آچیدان

الشدیریب دَیَرلندیرمه ضرورتی اورتایا چیخدی. تاریخسل الشدیری وئریلریندن یولا چیخاراق «قوتسال کیتاب»دا کئچن تانری نین اؤز قؤومو ایله ائتکیله شیمی و قارشیلیقلی دیالوغو اینجلنمک ایستندی. بو تاریخین نئجه شکیللندیگینی آنلاماق اوچون بیلیمسل یؤنتمدن یارارلانماق ایستندی. بو ایشله اوغراشان خریستیان کلامجیلارین اؤنوئریلری بؤیله ایدی کی، تانری نین اؤز قؤومو ایله تاریخی ائتکیله شیمینده نه «اوسسال» (راسیونال)، نه ده «دویقوسال» اولان اؤزل بیر معریفت تانری طرفیندن اینسانا وئریلمیشدیر. «قوتسال کیتاب»ی تاریخی پلاندا آراشدیراراق او اؤزل معریفتی (بیلگینی) «یئنیدن قورماق» اولار. «وحیانی معریفت» آدلاندیردیقلاری بو بیلگینی الده ائتمک اوچون هم «وحیین اؤزو» اولاراق بیلینن حضرت عیسانین «قوتسال کیتاب»ی نین تاریخی بلگه لری آیدینلیغا قوووشمالی ایدی، هم ده معریفت شوناسلیغین دلیللری کیمی نه «اوسسال» و نه ده «دویقوسال» اولان بو اؤزل معریفتین «نه لیگی» بلیرلنمه لی ایدی. آنجاق داها سونرا «قوتسال کیتاب»ین تاریخی الشدیریسی نین گرکلیلیگی آنلاشیلسا دا، بو یؤنتَمین تکباشینا یئترلی اولمایاجاغی تثبیت ائدیلدی. بو ندنله ده «قوتسال کیتاب»ین تاریخی تنقیدیندن سونرا، کیتاب اوزرینه دَییشیک هئرمئنئوتیک آچیقلامالارین دا اینجلنمه ضرورتی اورتایا چیخدی. کلاوس بئرگ هورتس بوتون بونلاری اؤز دَیَرلی اثرینده یئرلشدیریب آچیقلاماسینی وئرمیشدیر.[7] آنجاق قورآن تانری نین اؤز قؤومو ایله تاریخی ائتکیله شیمی اولمادیغیندان اونون قاورانیلماسی تاریخی دَیَرلندیرمه ایله مومکوندور. قورآن وارلیق اوزَرینه پئیقمبرانه بیر اوخونوشدور. آنلاتدیغیم کیمی، فعلی متندن علمی قاوراییش چیخارماق اولاناقلیدیر. موسلمانلارین دینی اینانجلارینا باش وورمادان تانیقلار و دلیللرله بو متنین وارلیق اوزرینه بیر قیرائت اولدوغو گؤستریله بیلر. هئچ شوبهه سیز کی، بو متنین تاریخی دَیَرلندیریلیشی متنین داها دوغروجا آنلاشیمینا یاردیمجی اولا بیلر.

21.12.2011

---

7 Religions Philosphie. Weier Religion als Selbstfindung Grundlegung einer Existezanalytische**.** Winfled verlag Schoning 1991.